

Are Magnus Tunheim Hagen

Familien som ankerpunkt

En undersøkelse av tatoveringene til pasientene ved Kriminalasylet 1895-1915

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie

Veileder: Øyvind Thomassen

Juni 2020

Are Magnus Tunheim Hagen

Familien som ankerpunkt

En undersøkelse av tatoveringene til pasientene ved
Kriminalasylet 1895-1915

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Øyvind Thomassen
Juni 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne oppgaven er en undersøkelse av tatoveringene til pasientene som var innlagt ved Kriminalasylet i perioden 1895-1915. Fra midten av 1800-tallet ble ulike degenerasjonsteorier benyttet som forklaringer på hvorfor noen mennesker hadde psykiske sykdommer, og hvorfor andelen «sinnslidende», angivelig, så ut til å øke. Disse teoriene ble etter hvert tilpasset, slik at de kunne brukes til å forstå kriminalitet og dens opprinnelse. Cesare Lombroso lanserte sin teori om «den fødte forbryter». Han mente enkelte kriminelle var evolusjonære tilbakeskritt. Ved å se på fysiske og psykiske trekk, kunne kriminologer sammenligne kriminelle med «villmenn» og «fargede mennesker», og på den måten bevise hvilke kriminelle som var evolusjonære tilbakeskritt. Lombroso mente tatoveringer var et slikt bevis. Mot slutten av 1800-tallet ble tatoveringer derfor et forskningsobjekt blant kriminologer.

Denne oppgaven har sammenlignet funnene fra forskningen med pasienter fra Kriminalasylet i Trondheim. Målet med oppgaven har vært å finne ut hvilke tatoveringsmotiv som var vanlige, samt å undersøke om tatoveringene viste til en sosial tilhørighet. For å gjøre dette kategoriserte jeg tatoveringene i fem kategorier: skrift, havet, religion, mennesker og symboler. Jeg har også undersøkt om den kontinentale forskningsinteressen som eksisterte ved århundreskiftet 1800-1900, også eksisterte ved Kriminalasylet. Oppgavens problemstilling er: *Hvordan skal vi forstå pasientene ved Kriminalasylet sin bruk av tatoveringer i perioden 1895-1915?* For å besvare problemstillingen ble det stilt tre underproblemstillinger: (1) Hvilke tatoveringer hadde kriminelle sinnssyke? (2) Viste tatoveringene til en sosial tilhørighet? (3) Var det en forskningsinteresse for tatoveringer blant legene ved Kriminalasylet i Trondheim i perioden 1895 til 1915?

Funnene viser at initialer, ankre, prikker på hendene og ringtatoveringer, var de mest brukte motivene. De fleste tatoveringene kunne plasseres i kategorien skrift og symbol. En gjennomgang av tatoveringene viser at mange var knyttet til en familiær eller en kjærlig relasjon. Ankermotivene kan vise til en yrkestilhørighet, men flere av ankrene var også plassert sammen med initialer av familie og kjære, og kan derfor leses som at det var disse som ga pasientene håp. Tatoveringene av prikker kan vise til en tilhørighet som kriminell eller som «omstreifer». Funnene viser også at bestyrerne ved Kriminalasylet ikke hadde en medisinsk interesse for tatoveringer, men at de ble nevnt som en del av pasientens signalement. Likevel var de tatoverte pasientene assosiert med flere alvorlige diagnoser enn de andre pasientene som ikke var tatovert. Det kan tyde på at pasienter med tatoveringer ubevisst ble diskriminert.

Abstract

This master thesis is an examination of the tattoos of the patients who were admitted to the Criminal asylum (Kriminalasylet) in Trondheim during the period 1895-1915. From the mid-1800s, different “degenerations theories” were used as explanation as to why some people had mental disorders, and as to why the number of mentally ill seemed to be rising. These theories were eventually adapted and embraced by the criminologists during the last decades of the 19th century. Cesare Lombroso introduced his theory of “the born criminal”. He believed some criminals were evolutionary setbacks. By looking at physical and mental traits, the criminologists would be able to compare criminals to “savages” and “colored people”, and thereby proving the notion that some criminals were indeed evolutionary setbacks. One of these traits were tattoos, which became an object of study.

This thesis has compared the findings of this research by studying the tattoos of patients from the criminal asylum in Trondheim. The aim of this thesis has been to study which tattoo motifs were common, and to analyze if the tattoos were used as a sign of any social affiliation. To do this, I categorized the tattoos into five categories: written tattoos, the sea, people, religious tattoos, and symbols. I have also discussed whether the medio-criminal interest of tattoos was existent at the criminal asylum in Trondheim. The research question has been: *How should we understand the use of tattoos by patients of the criminal asylum in Trondheim during the period of 1895-1915?* To answer this question, I made three sub-questions: (1) What kind of tattoos did the criminal insane patients have? (2) Did the tattoos symbolize a form of social affiliation? (3) Did the physicians at the criminal asylum in Trondheim show any medical interest in tattoos?

The findings show that initials, anchors, dotted and ring tattoos were the most popular ones. Most tattoos could be placed in the categories “written tattoos” and “symbols”. An analysis of the tattoos shows that family and loved ones were important to the patients. The anchor motifs may have been a professional mark, but several of the anchors were placed together with initials of family and loved ones, meaning it was the family and loved ones who gave the patients some form of hope. The dotted tattoos might indicate an affiliation as criminals, but it was also a symbol used by the Romani-people. The findings also show that the physicians in Trondheim criminal asylum had no medical interest in tattoos, and they were only mentioned as a part of a patient’s physical description. Nevertheless, tattooed patients were often associated with more severe diagnoses than patients who were not tattooed. This may indicate that patients with tattoos were unconsciously discriminated against.

Forord

Det har vært spennende og utfordrende, men mest av alt svært lærerikt å skrive denne oppgaven. Den markerer slutten på et fem år langt studieløp.

Først av alt vil jeg rette en stor takk til min veileder Øyvind Thomassen for inspirasjon til valg av tema, samt gode og grundige tilbakemeldinger gjennom hele året. Jeg vil også takke tatovør og forfatter Tor Ola Svennevig som tok seg tid til en faglig og interessant samtale. Tusen takk til Adrian og Stian for korrekturlesning. Jeg vil også takke min mor for å ha korrekturlest. Helt til sist vil jeg takke Martine som både bidro med korrekturlesning, og som gjorde masterinnspurten mye enklere og triveligere.

Alle eventuelle feil er helt mine egne.

Are Magnus T. Hagen

14 juni 2020

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
Problemstilling	3
Historiografi	4
Metode og kildegrunnlag.....	6
Oppgavens struktur.....	8
Relevans for læreryrket	9
Kapittel 2: Ulike forklaringer på sinnssykdom og kriminalitet	11
Degenerasjon	11
«Den fødte forbryter» - et atavistisk menneske.....	13
Evolusjon eller arv?.....	14
Kriminalasylets bestyrer, Hans Evensen	15
Kapittel 3: Kriminologiske syn på tatoveringer i perioden 1876-1897	19
Kriminaliseringen av tatoveringer i 1800-tallets Europa	19
Undersøkelser av tatoveringer før 1895	21
Hvorfor tatoverte folk seg?.....	23
Oppsummering	26
Kapittel 4: Tatoveringene til pasientene ved Kriminalasylet, 1895-1915	27
Tatoverte ved Kriminalasylet	27
Den medisinske interessen for tatoveringene	28
De tatoverte og deres psykiske lidelser	31
Skildringer av pasientene med tatoveringer.....	33
Tatoveringene	34
Hvor på kroppen var pasientene tatovert?	34
Tatoveringsmotivene	35

En kategorisering av tatoveringene	36
Oppsummering	42
Kapittel 5: Konklusjon	44
Kilder og Litteratur	47
Vedlegg 1: Kategorisering av tatoveringene	51

Kapittel 1: Innledning

Det er ganske forunderligt, hvorledes vore videnskabsmænd skal stikke sin næse op i alt. Indtil de mindste bagateller skal de ha fat i, gennemrode og belyse med sine aandelige røntgenstråler. Snart blir her vel ikke levnet os arme mennesker en eneste krog, hvor vi i utforstyrret ro kan leve for os selv og vore smaa sjæpheste uden hvert øieblik at frygte for, at en eller anden videnskabsmand kommer listende [...] Hvem skulde saaledes tro, at tatoveringen skulde gjøres til gjenstand for deres næsvise studium, og at de blaa og røde merker paa hænder og arme, som før regnedes for uadskillelige for enhver sailor, skulde oppsummeres og tas hele glansen fra? [...] for nu kommer videnskabsmændene og fortæller, at det hovedsagelig er forbrydere, lasaroner og andre driverter, som specielt lar sig tatovere. Nu kan man ligesaa godt stikke knappenaalen og tuchet i lommen og trække trøieærmet godt nedover. Der er ingen glæde ved det længer.¹

Slik kan vi sammenfatte frustrasjonen til en av leserne av *Stavanger Aftenblad* i 1901. Innlegget ble publisert etter at forfatteren hadde lest en artikkel av en dansk fengselslege. Legen konkluderte med at tatoveringsskikken var i tilbakegang. Ifølge han var det kun de som tilhørte de lavere klasser og som «lever i kjedsomhed, og leddigang» som lot seg tatovere, skal vi tro innleggsforfatteren. Tatoveringens plass i samfunnet ble et populært diskusjonstema innenfor vitenskapen ved århundreskiftet. Spesielt innenfor kriminologien ble tatoveringer en sentral del i forsøket på å forstå kriminelle.

Historisk har tatoveringer vært assosiert med sjømenn, kriminelle og andre som levde på kanten av det som ble sett på som akseptabelt av samfunnet, som for eksempel omstreifere.² Dette har endret seg noe, men det kan hevdes at det er noen felles trekk med den tidligere tatoveringspraksisen også. Psykologene Sagoe, Pallesen og Andreassen gjennomførte i 2017 en studie for å få innsikt i nordmenns tatoveringsvaner ved at 15 000 personer svarte på et spørreskjema om temaet.³ Forskerne fant at hver femte deltaker hadde én eller flere tatoveringer. Flesteparten av de som hadde tatoveringer hadde plassert dem på et skjult sted på kroppen. Det var flere jenter enn gutter som tatoverte seg, samt at menn i større grad enn kvinner hadde tatoveringer på skjulte steder. I tillegg nevnte artikkelen en rekke årsaker til at

¹ *Stavanger Aftenblad* 16.12.1901

² Se Svennevig (2017). *Norske sjømannstatoveringer = Norwegian sailors' tattoos*; Nordstrøm (2011). *Nordisk tatovering: Tatovørenes tavler & deres historie = Nordic Tattooing: Nordic Tattooist & and their Drawings*

³ Sagoe, Pallesen & Andreassen 2017

personer tar tatoveringer, blant annet avhengighet, skjønnhet, gruppetilhørighet, kroppsdisplay og seksuell motivasjon. Sagoe, Pallensen og Andreasen påpekte også at det var en korrelasjon mellom tatoveringer og aggressiv og voldelig oppførsel, og dermed kriminell atferd, samt promiskuøs atferd, rusavhengighet og selvmordstanker/selvmordsforsøk. De nevnte også at personer med tatoveringer i noen grad opplevde diskriminering. Dette viser at tatoveringer er langt fra uvanlig, men at det fortsatt også kan knyttes til problematisk eller avvikende atferd, og at det å være tatovert blir assosiert med negativ atferd. Én av årsakene til dette kan kanskje forklares av den turbulente historien til fenomenet tatoveringer. Dette er en historie om et fenomen som i ulike perioder har blitt brukt til undertrykkelse, men også som et redskap for frigjørelse.

I de siste tiårene av 1800-tallet og det første tiåret av 1900-tallet var det i kriminologien en stor interesse for tatoveringer. Dette var på et tidspunkt hvor vitenskapen om kriminalitet fortsatt var en ung vitenskap, og i en tid da eugenikken og ulike degenerasjonsteorier stod sterkt. Det er derfor interessant å rette et kritisk blikk på oppstarten av kriminologien som vitenskap. Det er viktig at historikere ser tilbake på ulike vitenskapelige fagfelt, og en gruppe som i stor grad har blitt oversett i den historiske forskningen. Tatoveringer fikk en økende internasjonal interesse innen historisk forskning rundt årtusenskiftet, men den materialiserte seg aldri i det historiske miljøet i Norge. Det fremste eksempelet på den økende historiske interessen for tatoveringer er historikeren Jane Caplan sin bok *Written on the body* fra 2000.⁴ Hun har diskutert den økende interessen som oppstod for tatoveringer ved århundreskiftet 1800-1900. Hun pekte på at det kan se ut som om denne interessen ikke oppstod i Norge og Nederland.⁵ Det er derfor interessant å se om dette stemmer ved å se til de som jobbet med syke kriminelle i Norge. En manglende historisk litteratur på område er ikke ensbetydende med at det ikke eksisterte en form for interesse. Oppgaven skal undersøke pasientjournaler fra Kriminalasylet i Trondheim for å se det var en medisinsk interesse for tatoveringer, samt se på hvilke tatoveringer pasientene hadde og om disse kan vise til en form for sosial tilhørighet. Kriminalasylet var landets første kriminalasyl og var i drift fra 1895 til 1963. Formålet var å huse mannlige kriminelle som ble vurdert utilregnelige, de som ble sinnssyke under fengselssoning, samt asylpasienter som ble oppfattet som for farlige til å oppholde seg ved andre asyl.⁶

⁴ Caplan 2000

⁵ Ibid: 158

⁶ Norsk rettsmuseum 2015: 9

Samtidig er det historisk relevant å ta et dypdykk i det moderne samfunnets historie knyttet til raseteorier, som også var en av innfallsvinklene til den vitenskapelige kriminologien. Den biologiske forståelsesrammen er igjen blitt en populær vinkling, da genteknologien gjør det mulig å vitenskapeliggjøre biologiske forklaringer omkring kriminalitet. Det er derfor viktig å se til historien, for å se hvilke konsekvenser slike forklaringer hadde på samfunnet og mennesker i en tid da positivismen stod sterkt.

Problemstilling

Hovedproblemstillingen for masteroppgaven er: *Hvordan skal vi forstå pasientene ved Kriminalasylet sin bruk av tatoveringer i perioden 1895-1915?*

For å svare på dette har jeg tre underproblemstillinger:

- 1) *Hvilke tatoveringer hadde kriminelle sinnssyke?*
- 2) *Viste tatoveringene til en sosial tilhørighet?*
- 3) *Var det en forskningsinteresse for tatoveringer blant legene ved Kriminalasylet i Trondheim i perioden 1895 til 1915?*

Oppgaven handler om tatoveringer på kriminelle sinnssyke rundt 1900. Ved å studere pasientjournaler fra Kriminalasylet i Trondheim, vil jeg kategorisere tatoveringene til pasientene på Kriminalasylet ut ifra mening, og drøfte hvorvidt tatoveringer symboliserte et sosialt fellesskap, og i så fall hvilke. Samtidig vil jeg undersøke om den europeiske forskningsinteressen for tatoveringer blant kriminelle også fant sted i Norge. Jeg vil se om mine funn samsvarer med funnene til den kriminologiske forskningen ved århundreskiftet. Dette skal jeg gjøre ved å se på tidlige teoretikere innenfor den kriminologiske vitenskapen. Jeg vil diskutere sentrale kilder innenfor kriminologifeltet fra de siste tiårene av 1800-tallet og de første årene av 1900-tallet. Diskursen startet i 1870-årene med den italienske psykiateren og kriminologen Cesare Lombrosos første utgave av «*Criminal Man*» i 1876.⁷ Den vitenskapelige interessen for tatoveringer nådde et høydepunkt i det første tiåret av 1900-tallet. Målet for oppgaven er altså å få en oversikt over hvilke tatoveringer kriminelle sinnssyke hadde, og

⁷ Det bør nevnes at Lombroso ikke var den første som hadde vist en interesse for tatoveringer. De to patologene, tyskeren Casper, J. L. og franskmannen Tardieu, A., hadde studert tatoveringer som en form for personlig uttrykkelse, men bidragene forble nokså isolerte. Det var ikke før Lombroso skildret en sammenheng mellom kriminelle og tatoveringer at diskursen rundt tatoveringer for alvor startet. Se Caplan, J. (1997). "Speaking Scars": The Tattoo in Popular Practice and Medico-Legal Debate in Nineteenth-Century Europe. *History Workshop Journal*, 44(1), 107-142.

diskutere om tatoveringene viste til en bestemt sosial tilhørighet, samt undersøke om forskningsinteressen i Europa gjenspeilte seg i Norge. Bakgrunnen for denne interessen hadde sitt utspring fra ulike teorier om degenerasjon og atavisme. Jeg vil derfor diskutere disse teoriene for å sette tatoveringsdiskursen inn i en kontekst.

Historiografi

Jeg vil i denne delen kort gjennomgå litteraturen som tidligere har sett på tatoveringer og degenerasjonsteorier, og som er basis for oppgaven.

For å forstå tatoveringens historie i Europa har jeg benyttet et sentralt verk av den tyske litteraturviteren og kulturhistorikeren Stephan Oettermann, *Tecken på huden – Tauteringens europeiska historia*.⁸ Den har blitt oversatt til svensk som en del av serien «Kulturhistorisk bibliotek». Oettermann tok for seg tatoveringens europeiske historie ved å se på tatoveringens fremvekst og utvikling, samt diskursen som var knyttet til tatoveringer. Han startet rundt vår tidsregning og avsluttet historien ved nazistenes og kommunistenes konsentrasjonsleirer. Hovedfokuset ble lagt til 1700-1800 tallet, da tatoveringene for alvor ble introdusert i Europa og hadde sin oppblomstringsperiode frem til første verdenskrig.⁹ Oettermann satte året 1774 som utgangspunkt for tatoveringens europeiske historie. Den startet med Omai, en tatovert mann fra Stillehavet som James Cook tok med til Europa fra en av sine jordomseilinger. Tatoveringens historie settes til dette årstallet, fordi selve ordet «tattoo» ble brukt som begrep for denne kroppsutsmykningen. Oettermann beskrev tatoveringens historie som et skifte, der tatoveringer gikk fra å være et tegn på «outgroup»-stigmatisering til å være et «ingroup»-kjennetegn.¹⁰ Tatoveringer ble først brukt som et redskap for å identifisere kristne. Dette utviklet seg til å bli en form for frivillig identifisering, der blant annet korsfarere tatoverte på seg kristen symbolikk, og kristne i Armenia tatoverte seg for å unngå en tvangskonversjon til Islam. Tatoveringsskikken ble også brukt som identifisering, uten at det tok form som identitetsuttrykk. I fattigsykehusene i Paris markerte jordmødre på 1700-tallet barna og mødrene med merker slik at de kunne varsle den rette moren om et barn ble utskrevet eller døde. Dette ble også praktisert av bønder i Tyrol som markerte barna som ble sendt ut for å arbeide, slik at de kunne kjenne dem igjen den dagen de eventuelt returnerte.

Oettermann ser på oppblomstringen av tatoveringer i Europa rundt 1800-tallet og den stigmatiserende diskursen rundt tatoveringer, som en form for politisk maktkamp som bunnet

⁸ Oettermann 1995

⁹ Ibid: 75

¹⁰ Ibid: 15

ut fra industrialiseringen av Europa. Han ser på tatoveringskulturen som et «forsøk att rädda sit eget skinn».¹¹ Han argumenterer for at tatoveringer, og den stigmatiseringen som det førte meg seg, startet som en maktform hvor de regjerende makthaverne skapte et skille mellom «seg selv» og «de andre». Når individer begynte å tatovere seg selv, ofte med sydhavsmotiv, var dette en måte å uttrykke en drøm om et jordisk paradys, fjernt fra industrialiseringens identitetsødeleggende samfunn. Ved å bruke en tidligere straffeform, ble tatoveringsprosessen en martyrhending som symboliserte en drøm om et bedre liv.¹²

En annen sentral bok er *Written on the Body* bestående av flere artikler som tar for seg ulike deler av tatoveringens historie.¹³ Boka skildrer tatoveringens historie fra antikkens Hellas og frem til i dag, med hovedvekten lagt til 1800-tallet. Kapittel åtte, ni og ti i *Written on the Body* er sentrale for å forstå tatoveringskulturen i Europa på 1800-tallet. Kapitlene tar for seg religiøse motiv blant engelske fanger som ble sendt til Australia, en analyse av tatoveringer i viktoriatidens England fra et klasseperspektiv og den kriminologiske tatoveringsdiskursen.¹⁴ Boka beskriver historien om tatoveringer som en pendel. På den ene siden har tatoveringer vært forbundet med kriminalitet og utenforskap, på den andre siden har tatoveringer vært ansett som noe eksotisk og populært. Forklaringen til dette henter Caplan fra den britiske sosialantropologen Alfred Gell. Han påpekte at tatoveringskulturen ikke fikk feste i Europa, da den aldri fullt ut ble innlemmet som en del av samfunnsstrukturen. Den manglet en sosial funksjon, noe som førte til at tatoveringsskikken fikk fritt spillerom som åpnet opp for en rekke ulike bruksområder.¹⁵

For å få forstå tidlige biologiske tilnærminger til kriminalitet har jeg brukt Chad Posicks bok *The development of criminological thought – context, theory, and policy*, samt Nicole Hahn Rafter's bok *The Criminal Brain*.¹⁶ Førstnevnte fokuser hovedsakelig på hvordan menneskers utseende har blitt brukt til å forstå kriminalitet. Nicole Rafter satte i større grad fokus på degenerasjonsteorier, altså teorier som ser på kriminalitet som noe sosialt og/eller biologisk arvelig. Begge trakk frem legen Cesare Lombros. En annen sentral bok har vært *Criminals and their Scientists: The History of Criminology in international Perspective* av Peter Becker og Richard F. Wetzell.¹⁷

¹¹ Ibid: 153

¹² Ibid: 94 & 153

¹³ Caplan 2000

¹⁴ Maxwell-Stewart & Duffield 2000; Bradley 2000; Caplan 2000

¹⁵ Caplan: introduksjonen

¹⁶ Posick 2018;

Rafter, Posick & Rocque 2016

¹⁷ Becker & Wetzell: 2006

En som har analysert og kategorisert tatoveringer, er kriminologen Scott Jacques i sin artikkel «What criminals' tattoos symbolize: drawing on Darwin, Durkheim, and Lombroso».¹⁸ I denne artikkelen analyserte han fengselstatoveringer fra bøkene *Russian Criminal tattoos*.¹⁹ Han tok utgangspunkt i Darwin, Durkheim og Lombrosos forståelse av hva tatoveringene symboliserte, for å se om deres ideer var en praktisk måte å kategorisere tatoveringer på. Hans konklusjon var at Lombrosos forståelse av tatoveringer som uttrykk for tro, lidenskap og identitet var de beste måtene å kategorisere tatoveringer på.

Til sist vil jeg nevne boka *The Tattoo Encyclopedia – a guide to choosing your tattoo* skrevet av den amerikanske arkeologen Terisa Green og illustrert av den prisvinnende amerikanske tatovøren Greg James.²⁰ Den har vært en viktig kilde for å forstå symbolikken bak tatoveringene.

Metode og kildegrunnlag

Jeg gjør en hermeneutisk tekstanalyse av to kriminologiske verk og pasientjournaler fra Kriminalasylet i Trondheim. Dette gjøres ved å diskutere hvordan to samtidige bidrag i kriminologifeltet forsøkte å forstå tatoveringer ved å se på årsaker til hvorfor kriminelle tatoverte seg, og hvordan de forsøkte å systematisere tatoveringer ut ifra sosial betydning og mening. Med hermeneutisk metode menes det at leseren ved å tolke tekster skal kunne gå i dialog med forfatteren for å forstå individets tankemønster og følelser.²¹ Målet er å få en forståelse av hvordan tidlige kriminologer tolket tatoveringer, og da spesielt tatoveringer på kriminelle, og se på deres forsøk på å kategorisere tatoveringer. Det er også relevant å bruke diskursiv metode for å se på hvordan kriminologene skildret sine studieobjekter. Tatoveringer kan forstås som språklige uttrykk. Diskursiv metode har som premiss at språk representerer makt, og at man som leser kan finne skjulte maktstrukturer ved å dekonstruere språket.²² Førstnevnte metode handler om å sette tekstene i kontekst og se helheten, mens sistnevnte handler om å lete etter detaljer i teksten uavhengig av konteksten.

For å se på datidens forståelse av tatoveringer og kriminelle har jeg brukt to kilder, Cesare Lombrosos *Criminal Man* og Havelock Ellis sin bok *The Criminal*.²³ Førstnevnte er en engelsk oversettelse av arbeidet til Cesare Lombroso, oversatt av historikeren Mary Gibson og

¹⁸ Jacques 2017

¹⁹ Baldaev 2003-2008, *Russian criminal tattoo encyclopedia*, volum 1-3

²⁰ Green & James 2003

²¹ Florén & Ågren 2006: 141

²² Ibid

²³ Lombroso 2006; Ellis 1895

kriminologen Nichole Hahn Rafter. Når det gjelder *The Criminal* er det den originale andreutgaven som er brukt. Begge forfatterne diskuterte sammenhengen mellom tatoveringer og kriminalitet. De dokumenterte forekomsten av tatoveringer, motiver og plassering, samt at de forsøkte å gi en forklaring på hvorfor kriminelle tatoverte seg. De forsøkte også å kategorisere tatoveringer ut fra mening. Førstnevnte med bakgrunn i egen forskning, mens sistnevnte foretok en gjennomgang av forskningslitteraturen som eksisterte.

Jeg tar også i bruk pasientjournaler fra Kriminalasylet i Trondheim fra 1895 til 1915 som kilder, der jeg studerer journalene til kriminelle sinnssyke med tatoveringer. Målet er å kategorisere tatoveringene. Det er spesielt lagt vekt på pasientenes Anamese som var skrevet først i journalene. Denne delen bestod av en oppsummering av pasientens liv før innleggelsen. Helt sentralt er også Status Presens som bestod av en beskrivelse av pasientens fysiske og psykiske tilstand ved innleggelse. Tatoveringene stod oppført i denne delen. Status presens kom som oftest etter anamesen, men plasseringen kan variere. Utvalget er gjort ut ifra et tidsperspektiv der jeg legger meg så tett som mulig opp til den faglige litteraturen som jeg analyserer. Dette fordi den forskningsmessige interessen for tatoveringer startet med Cesare Lombroso i 1876, og toppet seg i det første tiåret av 1900-tallet. En annen grunn til at Kriminalasylet er en naturlig innfallsvinkel er bestyrer Hans Evensen sitt vennskap med Lombroso.

Utgangspunktet for kildematerialet er 85 pasientjournaler, samt tidsskriftet *Polititidende*. Sistnevnte ble brukt i kildearbeidet for å sammenligne informasjon fra pasientjournalene. Hovedsakelig vil empirien komme fra pasientjournalene, men i noen tilfeller er det relevant å trekke inn *Polititidende* der pasientjournalene ikke inneholder nok informasjon, spesielt om tatoveringer. I disse tilfellene blir tatoveringer som er nevnt i *Polititidende* benyttet som kilde for analysearbeidet med tatoveringene, da de ikke er å finne i pasientjournalene. I tilfeller der det er uoverensstemmelser mellom pasientjournalene og *Polititidende* tar jeg utgangspunkt i pasientjournalene, da disse for det aller meste er skrevet på et senere tidspunkt, og fordi pasientjournalene trolig inneholder færre unøyaktigheter enn *Polititidende*.

Av de 85 pasientjournalene var det til sammen 75 ulike pasienter, grunnet reinnleggelse. I slike tilfeller har jeg hovedsakelig lagt vekt på de første journalene, da det er de som inneholder en beskrivelse av pasienten, og eventuell informasjon om tatoveringer. Et unntak er pasient 12 som ble innlagt i 1896 der det i hans første journal ikke var nevnt noe om

tatoveringer.²⁴ Han er derimot beskrevet med to tatoveringer i *Polittidende* fire år tidligere.²⁵ Da han ble gjeninnlagt som pasient 47 i 1902, stod han oppført med 6 tatoveringer i pasientjournalen.²⁶

Av de 75 pasientene var det 26 som hadde tatoveringer, som vil si at 35 prosent av de innlagte var tatovert. Når det gjelder antallet tatoveringer, er det et åpenbart spørsmål som må stilles: Hva er én tatovering? Når jeg har forsøkt å kategorisere tatoveringene, har jeg valgt å regne ett symbol som én tatovering. Dette er gjort for enkelhetens skyld. Valget kan og bør problematiseres. Ved en sån regnemåte, står jeg i fare for å redusere tatoveringenes betydning, da flere symboler kan utgjøre ett meningsbudskap. Dette kan eksemplifiseres best ved symbolene kors, anker og hjerte, som utgjør de kristne symbolene for tro, håp og kjærlighet. Derfor har jeg i de to tilfellene disse opptrer sammen, valgt å regne disse som én tatovering. Et annet eksempel er prikker, her er ikke antall prikker telt, men regnet som én enkelt tatovering med mindre de er på ulike deler av kroppen. I tillegg er det noen få andre tatoveringer som består av flere deler, men i all hovedsak er det enkeltsymbol som danner grunnlaget for en tatovering. I noen tilfeller står også pasientene oppført med tatoveringer av en mann og en kvinne. Jeg har i disse tilfellene regnet disse som to tatoveringer, likevel er det nok sannsynlig at disse skal symbolisere den tatoverte sammen med en annen. Det er likevel gjort et valg ved å telle et symbol/en figur som en tatovering, da det viser omfanget av tatoveringer blant pasientene. I tillegg var det sju pasienttilfeller der antall tatoveringer ikke ble nevnt, men pasientene hadde i alle fall minst en tatovering.²⁷ Disse er ikke telt, med mindre det kommer klart frem hva én tatovering bestod av. Dette medfører at antallet tatoveringer var minst 59. Dette må sees som et lavt estimat, da de pasientene som hadde et uspesifisert antall tatoveringer, mest sannsynlig hadde flere tatoveringer.

Oppgavens struktur

Oppgaven inneholder fem kapitler. Ett innledningskapittel, tre empirikapitler og ett avslutningskapittel. Oppgaven er mer analyserende enn deskriptiv og er derfor tematisk inndelt.

I kapittel to diskuteres relevante aspekter fra psykiatriens og kriminologiens historie ved å se på utvalgte relevante verk. Dette vil jeg gjøre ved å diskutere to sentrale bidragsyttere

²⁴ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 12

²⁵ *Polittidende* 1887, nummer 74

²⁶ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 47

²⁷ Dette gjelder pasientene 32, 33, 39, 42, 58, 76 og 77.

til degenerasjonsteorien og atavismen: Den franske psykiateren Bénédict Augustin Morel og den italienske kriminologen Cesare Lombroso. Sist i kapittelet nevnes Hans Evensen, psykiater og Kriminalasylets andre bestyrer i perioden 1901 til 1915. Evensen var en god venn av Lombroso. Han skal senere ha kritisert alle de tre ovennevnte i mer eller mindre grad.

I kapittel tre diskuteres tatoveringer spesifikt. Målet med dette kapittelet er å finne ut hvordan samtidens kriminologer forklarte tatoveringskulturen, samt se hvordan de kategoriserte tatoveringer. Dette vil jeg gjøre ved å diskutere to sentrale kriminologiske verk: De tidligere nevnte *Criminal Man* av den italienske kriminologen Cesare Lombroso og *The Criminal* av den britiske legen og filosofen Havelock Ellis. En sentral skikkelse som ikke blir nevnt direkte, er den franske legen og kriminologen Alexandre Lacassagne. Lombroso og Lacassagne stod på hver sin side av debatten rundt atavisme og degenerasjon. Deres uenigheter er tidligere diskutert av Caplan.²⁸ Lacassagne er derfor ikke tatt med i denne oppgaven. I stedet er Havelock Ellis benyttet som en sentral kilde av to grunner: Den første er at Storbritannia hadde et annet perspektiv på kriminalitet enn det de hadde i kontinental-Europa, med mer fokus på straff enn preventive tiltak.²⁹ Den andre årsaken er at Ellis ikke gjorde egne undersøkelser, men samlet sammen det som var gjort av forskning på tatoveringer, vel og merke kortfattet.

Kapittel fire tar utgangspunkt i pasientjournaler fra Kriminalasylet i Trondheim i perioden 1895 til 1915. Målet med kapittelet er å undersøke om det er mulig å kategorisere tatoveringene ut fra sosial tilknytning. En kildekritisk innvending kan være at alle kildene på personnivå er hentet fra personer fra lavere sosiale lag. Likevel ser vi at disse personene har stor heterogenitet i sosial tilhørighet innenfor den større gruppen av «lavere sosiale lag», som for eksempel arbeidserfaring, yrker, etnisitet, barndom og oppvekst. I tillegg vil det være naturlig å se på beskrivelsene av pasientene. Det siste kapittelet oppsummerer og konkluderer funnene i oppgaven.

Relevans for læreryrket

Sosial- og minoritetshistorie har i den senere tiden fått større plass i historiefaget i skolen. Denne oppgaven omhandler et tema som ikke har blitt skrevet så mye om i den norske historiografien. Denne oppgaven, og dens tema om tatoveringer og kriminelle sinnssyke vil bidra til å gi et enda bredere perspektiv på historiefaget i skolen.

²⁸ Caplan 2006: 337-362; se også Caplan 2000: 156-173

²⁹ Caplan 2000: 158

Kriminaliseringen av tatoveringer hadde sitt utgangspunkt i teorien om «den fødte forbryter». En sentral del av de gamle og nye læreplanene for historiefaget er å øke elevenes historiebevissthet. Elevene skal forstå hvordan verdier og holdninger i dagens samfunn er formet av fortiden.³⁰ Denne oppgaven har undersøkt hvordan tatoveringer ble kriminalisert mot slutten av 1800-tallet, og er et godt eksempel på hvordan forståelsen av et fenomen har blitt påvirket av enkeltpersoner.

I de nye læreplanene som skal innføres gradvis, går et av kompetansemålene på å «reflektere over hvordan ideologier og tankesett på 1900-tallet og fram til i dag har bidratt til undertrykkelse, terror og folkemord som holocaust».³¹ Undervisningen om andre verdenskrig og Nazi-Tysklands utrydningspolitikk kan fort ende opp som en isolert del av historiefaget. Raseteorier har likevel en lang historie, og å studere degenerasjonsteorier og raseteorier kan bidra til å sette holocaust inn i en større kontekst.

Oppgaven skal også bruke tatoveringer til å undersøke hvilke sosiale tilhørigheter som var viktige for pasientene ved Kriminalasylet. Dette kan brukes som et eksempel for elever til å sette seg inn i pasientenes liv, og hvilke sosiale tilhørigheter som var viktige blant pasientene ved Kriminalasylet. Dette kan være med på å bygge opp historisk empati for en utsatt gruppe, noe som er en viktig del av det nye historiefaget i skolen.³²

Det å jobbe med kilder fra Kriminalasylet åpner også opp for en debatt rundt etiske problemstillinger i historiefaget. Hvilke kilder kan brukes for å skildre fortiden? Hvordan skal en vekte hensynet til personvern kontra samfunnsnyttens? Dette er viktige problem som elevene bør diskutere når de skal jobbe med kildebruk. Kriminalasylet lå ved det som i dag er Justismuseet. Ved at elever kan få omvisning ved justismuseet, kan historieundervisningen flyttes ut av klasserommet, noe som også bidrar til å gjøre historieundervisningen mer håndgripelig.

³⁰ Utdanningsdirektoratet 2021: 1

³¹ Utdanningsdirektoratet 2021: 7

³² Historisk empati har en egen del i den nye læreplanen for historiefaget, og ordet er nevnt fire ganger i den generelle delen av den nye læreplanen

Kapittel 2: Ulike forklaringer på sinnssykdom og kriminalitet

I Cesare Lombrosos første utgave av *Criminal Man* fra 1876 hadde tatoveringer fått et eget kapittel. For Lombroso, var det åpenbare fordeler ved å studere tatoveringer. De var åpenbare kjennetegn som kunne fortelle mye om det tatoverte individets personlighet og historie. Han mente tatoveringer skilte de kriminelle fra de psykisk syke, og derfor var et viktig kjennetegn i det å identifisere den «fødte forbryter».³³ Analyser av tatoveringer kunne brukes av politiet og dommere for å skille fødte kriminelle fra andre kriminelle, og dermed være et viktig verktøy for domsavsigelse i en rettsprosess.³⁴ I et forsøk på å forstå samtiden vil jeg i dette kapitlet redegjøre for de ulike teoriene som la grunnlaget for teorien om «den fødte forbryter». Lombroso hentet inspirasjon fra Bénédict Augustin Morel sin teori om degenerasjon. Jeg vil derfor kort gi en redegjørelse av den, før jeg ser på hvordan Lombroso tilpasset denne inn i sin teori om den «fødte forbryter». Deretter vil jeg diskutere hvordan Kriminalasylets andre bestyrer, Hans Evensen, stilte seg kritisk til disse teoriene. En som ikke blir nevnt er Kriminalasylets første bestyrer Waldemar Bødtker. Han etterlot seg ikke faglige tekster som kan gi et innblikk i hans standpunkter rundt degenerasjon og atavisme. En gjennomgang av pasientjournalene gir likevel et inntrykk av få forskjeller mellom Bødtker og Evensen i pasientforståelsen, spesielt når det gjelder tatoveringer.

Degenerasjon

Degenerasjon var en teori om en menneskelig kognitiv svekkelse og tilbakegang. Tanken fikk stor innflytelse i siste halvdel av 1800-tallet, og la grunnlaget for nazismens raseteorier. Den franske psykiateren Bénédict Augustin Morel (1809-1873) introduserte begrepet i boken *Treaties on Physical, Intellectual, and Moral Degeneration* utgitt i 1857.³⁵ Nicole Hahn Rafter omtalte boka som bibelen innenfor såkalte degenerasjonsteorier.³⁶ I denne delen skal jeg diskutere begrepet «degenerasjon».

Morel introduserte begrepet for å gi en forklaring på eksistensen av psykiske sykdommer, og dens tilsynelatende økning blant befolkningen. Morel hevdet at degenerasjonen

³³ Lombroso 2006: 215

³⁴ Som vi skal se senere i kapitlet, var Lombroso for individuell straffefølgelse, og en analyse av tatoveringer kunne brukes som bevis for at den kriminelle var en «født forbryter», og derfor burde straffes hardere.

³⁵ Originaltittel: *Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales*

³⁶ Rafter, Posick & Rocque 2016: 107

forverret seg gjennom generasjonsledd, og at dette skjedde i ulike stadier gjennom generasjonene. Den første generasjonen kunne være nervøs og engstelig, den andre ville være nevrotisk, den tredje psykotisk og den fjerde, og siste, ville være imbesiler³⁷ – det dypeste stadiet av menneskelig forfall. Disse menneskene ville være så åndelig svekket at de ikke kunne reproducere seg selv. Morel hevdet også at degenerasjonen ville være synlig gjennom ulike stigmata, både fysiologiske og anatomiske.³⁸

Morel definerte degenerasjon som en sosial og biologisk feiltilpasning og et morbid avvik. Dette var ikke et forfall til ondskap, men et morbid avvik fra en normaltilstand som førte til kriminalitet, galskap, sterilitet og tidlig død. Degenerasjonen kunne være en medfødt arvelig belastning, eller sosialt tilegnet. Den kunne også være fullstendig eller delvis, og den kunne motvirkes eller være uhelbredelig. I de aller fleste tilfeller var degenerasjonen arvelig, og gikk i arv til arvelinjen døde ut. Årsaken til degenerasjonen var brudd på moralske lover, misbruk av eller overgrep mot egen kropp, og sviktende forsøk på å kultivere seg selv. Andre ganger lå årsakene i miljøet: Tilstander som feilernæring, overbefolkning, samt fattigdom og sykdom kunne bidra til degenerasjon. Det kunne også oppstå ved alkohol- eller narkotikamisbruk.³⁹

Det aspektet som fikk størst betydning for utviklingen av degenerasjonsteorien var Morels sirkelargumentasjon – tanken om degenerasjonens årsaker og symptomer ble brukt om hverandre. Årsakene kunne være fysiske, moralske eller intellektuelle, og symptomene kunne gi utslag i fysiske deformasjoner, kriminalitet, og/eller svekket sinnstilstand.⁴⁰ På denne måten ble årsakene til degenerasjonen forklart ved hjelp av symptomene, og symptomene ble brukt som bevis for degenerasjonen. Dette førte til at leger, psykiatere og kriminologer kunne finne tegn til degenerasjon hos de aller fleste, spesielt hvis man så bakover i slekten. For kriminologiens del, førte dette til en mulighet til å kriminalisere store deler av befolkningen.

Dette skulle også legge grunnlaget for en rekke ulike varianter av degenerasjonsteorier utover på 1800-tallet. Disse variantene fikk stor påvirkning på kriminologien som fag i siste halvdel av 1800-tallet. En av disse var tanken om den «fødte forbryter».

³⁷ En diagnose som i dag tilsvarer en moderat utviklingshemning. Dette var en av tre diagnoser som ble sett på som medfødte, de andre var: Idiotia og Amentia. Idiotia ble i Norge ansett som alvorligere enn imbesilitet.

³⁸ Wetzell 2000: 46-47

³⁹ Rafter, Poscik & Roque 2016: 107-108

⁴⁰ Ibid

«Den fødte forbryter» - et atavistisk menneske

Fra midten av 1800-tallet utviklet positivismen seg som en rådene forklaringsmodell blant samfunnsvitenskapene. Dette gjaldt også for kriminologien, særlig i Italia. Det la grunnlaget for den italienske kriminalantropologien. Retningen ble utviklet av Lombroso (1835-1909) som var en italiensk psykiater og kriminolog. Han er mest kjent for sin teori om «den fødte forbryter». Teorien hentet inspirasjon fra evolusjonsbiologien og spesielt fenomenet atavisme. Sistnevnte er et biologisk fenomen der en egenskap, som eksisterte på et tidligere utviklingstrinn, dukker opp igjen etter å ha vært inaktivt eller tapt gjennom evolusjon. Lombroso benyttet atavisme til å forklare hvorfor kriminalitet eksisterte i det «siviliserte» Europa. Han mente det eksisterte fysiske og personlighetsmessige likheter mellom kriminelle og de «fargede rasene» og «villmenn». Dette var ifølge Lombroso et klart bevis på at kriminelle var evolusjonære tilbakeskritt. Tanken om den overlegne hvite rase var en fundamental del av teorien, da de var kommet lenger på den «evolusjonære stigen». Målet var å predikere hvem som ville begå kriminelle handlinger, og dermed hvem som burde isoleres fra samfunnet, da de som hadde atavistiske trekk ikke kunne rehabiliteres. Teorien ble stadig utviklet gjennom hans monumentale verk *Criminal Man* som kom i hele fem utgaver mellom 1876 og 1897. Den siste utgaven bestod av hele fire volum.⁴¹

I tillegg vektla Lombroso også kjønn, hvor kvinner ble sett på som underdanige. Selv om de statistisk sett begikk mindre kriminalitet, så mente han at de atavistiske trekkene hos kvinner kom til utløp gjennom prostitusjon, som på den tida var lovlig i Italia. Fra og med utgave fire, ble epilepsi brukt som årsak til kriminalitet. Lombroso mente det eksisterte en form for «skjult epilepsi», blant kriminelle, denne skjulte epilepsien kunne ikke oppdages. Denne skjulte epilepsien var en grunnleggende årsak til kriminalitet, og forklarte hvorfor noen kriminelle ikke hadde synlige tegn på atavisme.⁴² Som vi skal se i kapittel fire stiller Hans Evensen seg kritisk til dette.

Etter hvert fikk sosiale faktorer større plass hos Lombroso som da var blitt sosialist. Han beholdt likevel tanken om fødte kriminelle helt frem til sin død. Lombroso, som var jøde, brukte ofte sosiale faktorer som begrunnelse for kriminalitet når han skrev om kriminalitet blant jøder. Samtidig brukte han rasebiologiske forklaringer for andre folkegrupper som, for eksempel, sør-italienere. Han inkorporerte etter hvert også degenerasjonsteorier i arbeidet sitt,

⁴¹ Lombroso 2006; se introduksjonen for en sammenfatning av Gibson og Rafter: 1-36

⁴² Ibid: 127-128 & 257-258

da han ikke kunne forklare alle former for kriminalitet og avvik hos kriminelle ved hjelp av atavistiske forklaringer.⁴³

Lombroso hadde lenge et biologisk deterministisk syn på kriminelle og mente at kriminelle derfor ikke hadde fri vilje. Han var derfor, til å begynne med, prinsipiell motstander av dødsstraff. Dette endret seg med årene, kriminelle som hadde begått særs voldelige handlinger og gjengkriminalitet, burde straffes med døden for å sikre samfunnet mot disse. Han argumenterte også for et individuelt rettssystem der straff ble målt, ikke ut ifra handlingen, men ut ifra en nøye observasjon av den siktede. Straffene skulle derfor tilpasses hver enkelt kriminell, og settes etter hvilken kriminell arketype den dømte passet inn i. Han foreslo også en rekke ulike former for preventive tiltak som, for eksempel, belysning og lovliggjøring av skilsmisser. Utdanning var han derimot en motstander av, og mente at dette bare ville gjøre det enklere å begå kriminalitet ustraffet, en logisk slutning med tanke på hans teori om fødte kriminelle. En annen logisk slutning var at fødte kriminelle skulle fengsles for seg selv, da disse ville påføre moralsk skade på kriminelle som ikke var fødte forbrytere, og som derfor kunne reformeres. Det var derfor viktig for Lombroso, å bygge en klassifisering av kriminelle slik at staten kunne skille de fødte kriminelle fra andre kriminelle. I tillegg var han en forkjemper for kriminalasyl for sinnssyke kriminelle.⁴⁴

Evolusjon eller arv?

Etter å ha introdusert to forfattere som brukte begrepene atavisme og degenerasjon, skal jeg klargjøre forskjellen mellom disse to. Begge hentet inspirasjon fra ulike evolusjonsteorier.⁴⁵ Den førstnevnte legger vekt på evolusjon, mens sistnevnte vektlegger en mental tilbakegang som følge av arv.

Utgangspunktet for atavismen var Darwins teori om evolusjon innenfor arter, samt den engelske filosofen Herbert Spencers teori om at samfunnet går gjennom de samme evolusjonære prosessene som det ulike arter i naturen gjør. Denne samfunnsevolusjonismen fikk senere navnet sosialdarwinisme. Premisset var at dersom evolusjon kunne forekomme på samfunnsnivå, så må det også kunne skje på individnivå. Et bevis på dette var mennesker som var født med en eller annen deformasjon. Lombroso hentet inspirasjon fra en sentral teori av den tyske biologen Ernst Haeckel, som påstod at embryoer gikk gjennom de ulike evolusjonistiske stadiene til sin art. På den måten kunne kriminalitet forklares ved at barn ble

⁴³ Lombroso 2006

⁴⁴ Lombroso 2006

⁴⁵ Rafter, Poscik & Roque 2016: 96-128

født for tidlig. Denne teorien fikk Lombroso til å påstå at barn hadde iboende kriminelle holdninger. Atavismen hevdet derfor at kriminelle var slike tilbakeskritt, og at kriminalitet derfor kunne være medfødt, og at kriminelle aldri hadde utviklet seg fra denne kriminelle naturtilstanden.⁴⁶

De som brukte degenerasjonsteorier for å forklare kriminalitet og psykisk sykdom, så i mindre grad på evolusjon og i større grad på arv for å forklare kriminalitet. Det er viktig å klargjøre forskjellen mellom datidens forståelse av arv og dagens forskning på genetikk. I dag snakkes det om genetiske anlegg. Det var ikke tilfellet for degenerasjonsteoretikerne. De mente individer arvet alle forfedrenes feilbarlige sykdommer og skavanker. Det ble derfor relevant å se bakover i familien når legene skulle forklare en pasients sinnssykdom. Hadde det vært en alkoholiker langt tilbake i familien, kunne en fastslå at dette var årsaken til degenerasjonen hos pasienten. Likevel førte fokuset på arv at sosiale faktorer fikk større betydning for å forklare årsakene til kriminalitet. Hvor stod Kriminalasylets direktør, Hans Evensen, i denne debatten? Og hva mente han om sammenhengen mellom kriminalitet og psykisk sykdom?

Kriminalasylets bestyrer, Hans Evensen

Hans Evensen var kriminalasylets andre direktør fra 1901-1915. Han var doktorgradsstudent ved Emil Kraepelins forskningsklinikk i Heidelberg, Tyskland – det ledende psykiatriske forskningsinstituttet i Europa rundt århundreskiftet – da han ble ansatt som direktør ved kriminalasylet i 1901. Han studerte sykdommen *Dementia praecox* som han disputerte over ved Universitetet i Oslo i 1904.⁴⁷ Fra 1915 var Evensen direktør ved Gaustad asyl i Oslo. Han var en av de ledende psykiaterne i Norge. Han publiserte mye, og skrev blant annet en lærebok i sinnssykepleie i 1921. Etter at han sluttet i direktørstillingen ved Kriminalasylet, fortsatte hans interesse for syke kriminelle, og han var sakkyndig i tilregnelighetsvurderinger i rettsaker.⁴⁸

For å få en bedre forståelse av Hans Evensens synspunkter på sammenhengen mellom psykisk sykdom og kriminalitet, skal vi se nærmere på noen utvalgte tekster av Evensen.⁴⁹ Den første er en artikkel opprinnelig holdt som et foredrag om Kriminalasylets første ti år. Deretter ser vi på Evensens kritikk av degenerasjonsteorien og Cesare Lombroso som ble skrevet etter Lombrosos død i 1909.

⁴⁶ Ibid 96-105

⁴⁷ Det gikk også under navnet ungdomssløvsinn, og er nokså lik dagens Schizofreni-diagnose.

⁴⁸ Thomassen 2015: 65-66

⁴⁹ Se også Wass 2016

I Hans Evensens artikkel om kriminalasylets første ti år, skapte han et bilde av de innsatte som fanger av sine lyster.⁵⁰ Han mente at de forbrytelsene som ble begått oftest var uttrykk for de mest opprinnelige driftene hos mennesker: Selvoppholdelsesdriften, som ga seg til uttrykk ved tyverier; kjønnsdriften, som kom til uttrykk ved sedelighetsforbrytelser; og «den refleksaktige» reaksjonen på stemningsinntrykk, som kom til uttrykk ved voldshandlinger.

Han skrev videre at årsaken til kriminalitet lå både hos den enkelte, og til dels hos de andre, og at de to faktorene «individuelle forhold» og «miljø», knyttet seg sammen på måter som gjorde det vanskelig å vite hvilken faktor som hadde vært den mest bestemmende. Han var likevel klar på at det finnes fødte kriminelle:

Der er fremfor alt en del mennesker, som ifølge hele sit oprindelige anlæg med logisk følge synes at maatte ende som forbrydere, paa hvem ethvert forsøg paa at opelske samfundsfølelser preller af. De mangler ofte ikke forstand eller kundskaber, de kan være gaat ut fra et godt gjem og vokst op i en søskendflok, som alle er hæderlige.⁵¹

Dette er et standpunkt han beholdt gjennom hele sin karriere. I sin *Haandbog i Sindsykepleie* omtalte han det han kalte «forbrydernaturer». Disse var vanekriminelle som han karakteriserte som upålitelige, løgnaktige, og som skapte ufred, klaget og satte de andre pasientene opp mot hverandre. Hvis disse ikke ble «holdt i stramme tømmer» ble de herskesyke og tyranniserte pleiere og pasienter.⁵² Denne beskrivelsen av «forbrydernaturer» ville kanskje i dag passet inn under dysssosial personlighetsforstyrrelse, også kjent som sosiopati og psykopati. Likevel mente han at flere av de som var innlagt på Kriminalasylet ikke skulle vært dømt eller satt på asylet. Han skrev i tiårsrapporten at 60 prosent av fangene ikke burde vært dømt, samt at 14 av 50 pasienter uten vanskeligheter kunne vært behandlet på alminnelig asyl.⁵³ Vi finner også et tidlig eksempel på kritikk av Cesare Lombroso, en kritikk som først ble helhetlig presentert etter Lombrosos død. Evensen skrev: «2 epileptisk sindssyge – et tal, som er merkbart lidet i forhold til alt det bogstøv, som er hvirvlet op om epilepsiens forhold til forbrydelser».⁵⁴ Det er tydelig at Evensen tok et klart standpunkt mot Lombroso sin teori om en sammenheng mellom epilepsi og kriminalitet flere år før han åpenlyst kritiserte Lombroso.

Artikkelen gir inntrykk av en direktør ved Kriminalasylet som hadde empati med sine pasienter, og karakteriserte dem som pasienter fremfor forbrytere, dog påpekte han at det

⁵⁰ Evensen 1906: 64-68

⁵¹ Ibid: 66

⁵² Evensen 1921: 99-100

⁵³ Evensen 1906: 67-68

⁵⁴ Ibid: 69

eksisterte «fødte forbrytere», selv om han ikke bruker denne formuleringen, men heller uttrykket «forbryternatur» for å karakterisere forbrytere som ikke kunne la seg rehabiliteres.

Etter Cesare Lombroso sin død i 1909, publiserte Evensen i 1911 to artikler der han kritiserte degenerasjonsteorien og Cesare Lombroso. Førstnevnte ble først holdt som foredrag i 1909, og senere publisert i *Norsk magasin for Lægevidenskaben*, mens sistnevnte var en artikkelserie over to nummer i *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, også den basert på et foredrag holdt i 1910. I det førstnevnte foredraget og artikkelen retter han hard kritikk mot degenerasjonsteorien: «Man kjender knapt et andet eksempel paa, at en teori har mistet alle sine støttepunkter og allikevel har holdt sig oppe. Det fandtes ikke engang nødvendig at skaffe tilveie de beviser, som kunde gjøre degenerationslæren til mere end en arbeidshypotese».⁵⁵ Evensen mente at psykiatrien hadde snakket om arv, når de egentlig mente familieanlegg, og hva dette familieanlegget til sinnssykdom bestod i, var enda usikkert. Han var likevel klar i sin tale: Anlegget ligger i alle fall ikke i en uheldig variasjon av utseende, og også hjernens form er i stor grad den samme hos sinnssyke og ikke-sinnssyke. Han kom også med en kort kritikk av legen Max Nordau, der han poengterte hvor langt degenerasjonsteoriene kunne dras uten noen form for vitenskapelig belegg.⁵⁶ I det samme nummeret tar han også, sammen med politilege Paul Winge, initiativ til å opprette en innsamling til et monument for Cesare Lombroso med tittelen: «Indbydelse til innsamling av bidrag til et monument for Cesare Lombroso».⁵⁷ Evensen tvetydige forhold til Lombroso skal også vise seg gjeldene i artikkelen han skrev om sin gode venn.

I foredraget og artikkelen: «Cesare Lombroso som menneske og forsker», tok han et enda grundigere oppgjør med sin gode venn. En gjennomgang av artikkelen viser et delt syn på Lombroso. Artikkelen starter med overveldende skryt og usannsynlige bragder av den unge Lombroso, for eksempel skal han ha lært å lese som fireåring og skrevet sitt første verk da han var åtte. Samtidig gjorde han nærmest narr av Lombroso fra hans periode i militæret, da han måtte ha gjort en «løielig» figur med den lavbente kropp, og med sin fremtreden som menneskesky og forlest student, som forstod seg lite på orden og disiplin.⁵⁸

Denne dobbelte beskrivelsen gjenspeilte seg også i kritikken av Lombrosos vitenskapelige arbeid, der han forsvarte Lombroso der han mente det var korrekt, og kritiserte

⁵⁵ Evensen 1911a: 343

⁵⁶ Ibid: 346-361;

I boka *Entartung* fra 1892 lanserte Max Nordau sin teori om degenerativ kultur. Han mente den moderne kulturformen (realisme, dekadanse, naturalisme, mystisisme osv.) var tegn på degenerasjon.

⁵⁷ Evensen & Winge 1911: 619

⁵⁸ Evensen 1911b: 233-248 & Evensen 1911c: 281-297

ham der det var nødvendig. Avslutningsvis bemerker Evensen følgende om Lombardo etter hans død: «... hans hjerne blev dog i Turins universitetsklinikk. Mot forventning veiet den slet ikke meget; men den skuffelse slap da L at opleve».⁵⁹

⁵⁹ Evensen 1911c: 297

Kapittel 3: Kriminologiske syn på tatoveringer i perioden 1876-1897

Vi har sett at Hans Evensen stilte seg sterkt kritisk til degenerasjonsteorien, og at han også rettet kritikk mot deler av Lombrosos ideer om sinnssykdom og kriminalitet. Den kritikken som er av størst interesse for denne oppgaven, er Hans Evensens oppgjør mot kriminaliseringen av tatoveringer. Evensen påpekte at tatoveringer, som «mangen sjøgutt paa langfart har etterapet i ledige stunder», hovedsakelig var å finne i kaserner og straffeanstalter. For Evensen var det likevel ikke et bevis på «medfødte forbryteranlegg». Han mente det forlokkende ved å tatovere seg ikke var «lysten til at pynte sig, men det karslige ved at taale ondt og snike sig til noget forbudt og sjeldent. Indenfor fængslet er tatoveringen som et baand i knaphullet».⁶⁰ Samtidig skrev han i sin *haandbog for sindssygepleie* at pasientene skal gjennomgå en nøye fysisk undersøkelse ved innleggelsen, og nevnte blant annet tatoveringer.⁶¹ Funnene i kapittel fire, som tyder på at tatoveringer ble nevnt for å kunne gi et signalement ved en eventuell rømning, kan forklare hvorfor pasientene skulle sjekkes for tatoveringer. Evensen mente tatoveringer ikke hadde noe med «primitivtypen» å gjøre, men at det innenfor fengselet ble ansett som noe pent, og en del av et felleskapsbånd i fengselet.

For å forstå kritikken til Evensen skal jeg i dette kapittelet diskutere tatoveringer slik de fremstod for kriminologen Cesare Lombroso og legen Havelock Ellis. Begge mente det eksisterte en sammenheng mellom tatoveringer og kriminelle. Kapittelet skal legge grunnlaget for en sammenligning av funnene fra Kriminalasylet og den europeiske forskningen. Spørsmålene for dette kapittelet er derfor: Hvilke tatoveringer hadde kriminelle? Og hvilke forklaringer hadde kriminologer på hvorfor kriminelle tatoverte seg?

Kriminaliseringen av tatoveringer i 1800-tallets Europa

Som nevnt i innledningen i kapittel to, ble tatoveringer gjenstand for en kriminalisering mot slutten av 1800-tallet. I denne delen skal vi diskuterte hvordan Lombroso skapte denne forbindelsen.

Han hevdet tatoveringer bare var å finne på mennesker i de lavere klassene, og påpekte at utbredelsen av tatoveringer blant ikke-kriminelle var sjeldnere, mens det hos kriminelle forble på det samme nivået, og til og med nådde «enormous proportions». I alt, var rundt 7,9

⁶⁰ Evensen 1911a: 247; Lombroso mente forfengelighet var en forklaring på hvorfor kriminelle tatoverte seg, og så på forfengelighet som et atavistisk trekk. Se delen om Lombrosos forklaringer til årsakene til hvorfor mennesker tatoverte seg.

⁶¹ Evensen 1921: 81

prosent av kriminelle av et utvalg på 1 432 individer tatovert, mens antallet tatoverte blant ikke-kriminelle hadde sunket 10 ganger fra 1863 til 1873. I den andre utgaven fra 1878, bare to år senere, refererte Lombroso til en ny undersøkelse gjennomført av ham selv, der skal 40 prosent av barna i en verneskole ha vært tatovert.⁶² Han inkluderte også en tabell som listet opp en rekke undersøkelser gjort av ham selv og andre, for å gi en oversikt over hvor mange som var tatovert. Blant kriminelle menn varierte det fra sju til 15 prosent, mens det hos soldater og prostituerte lå mellom null til 11,6 prosent. Han inkluderte ikke andre samfunnsgrupper enn soldater, prostituerte og kriminelle.⁶³

Da Lombroso hørte at tatoveringsskikken også var populær blant den britiske overklassen, skrev han artikkelen *The Savage Origin of Tattooing* for å argumentere for dens primitivitet.⁶⁴ I denne artikkelen nevnte han også frekvensen av tatoveringer blant kriminelle. Ifølge hans undersøkelser var det 10 prosent av voksne kriminelle som hadde tatoveringer, mens prosenten for kriminelle mindreårige lå på 3,9 prosent. Han viste også til en tysk undersøkelse, der kun to prosent av tyske kriminelle var tatovert, mens det var 9,5 prosent tatoverte blant soldater.

Plasseringen av tatoveringene ble også undersøkt av Lombroso, mest vanlig var tatoveringer på den glatte delen (innsiden) av underarmen, skulderen, brystet og fingrene, hvor de to sistnevnte kobles til forholdsvis seilere og gruvearbeidere. Det var bare de som hadde vært i Oseania som var tatovert på ryggen eller underlivet.⁶⁵

Kategorisering av tatoveringer var også en del av arbeidet til Lombroso. I den første utgaven av *Criminal Man* hadde han plassert tatoveringer i kategoriene kjærlighet/erotikk, religion, krig og yrke/profesjon basert på en undersøkelse av 102 kriminelle. Han mente at tatoveringer var eksterne beskrivelser av arbeiderklassens indre tros og følelsesliv. 31 av disse hadde religiøse symboler tatovert på kroppen. I kategorien kjærlighet/erotikk var det til sammen 14 tatoveringer, ti av disse var initialer til elskere, mens fire var obskøne figurer. Disse forekom gjerne blant soldater som hadde desertert, og senere blitt fengslet. Den første hadde tatovert en kvinnefigur på penis, den andre et kvinneansikt på penishodet, samt flagget til Savoy lenger oppe på penis,⁶⁶ den tredje hadde initialene til sin elsker på penis og den siste hadde tatovert en blomsterbukett. Lombroso mente blomstermotiv symboliserte homofili.⁶⁷

⁶² Verneskole var spesialskoler for barn med tilpasnings- og atferdsproblemer. Bastøy Skolehjem er et norsk eksempel på en slik skole.

⁶³ Lombroso 2006: 58-62 & 138

⁶⁴ Lombroso 1896: 793-803

⁶⁵ Lombroso 2006: 58

⁶⁶ Ibid 2006: 62, illustrasjon 8

⁶⁷ Ibid: 353, illustrasjon 47

Lombroso nevnte ikke videre hvor mange tatoveringer som var plassert i de resterende kategoriene, da det var mer interessant å undersøke de tatoveringene som viste en kriminell natur. Selv om han ikke nevnte kategorien kriminalitet eksplisitt, så var det disse tatoveringene han gjennomgikk grundigst.⁶⁸

I kategorien kriminalitet var det 2 av 102 individer som hadde tatoveringer som avslørte en voldelig eller hevnfull natur hos personen. Én hadde teksten «I swear to revenge myself», og en annen «I will come to a miserable end». Han mente kriminelle kjente til sin egen skjebne, og at de tatoverte denne på kroppen. I artikkelen *The Savage Origin of Tattooing* har denne kategorien fått betegnelsen hevn.⁶⁹ Han påpekte også at kriminelle organisasjoner bruker tatoveringer som kjennetegn og viser til mafiaorganisasjonen Camorra der medlemmene tatoverte en tarantell på armen.⁷⁰

Lombroso forsøkte seg altså på å finne ut hvor mange kriminelle som var tatoverte, hvilke tatoveringer de hadde, samt å kategorisere disse. Når det kommer til hvor mange som var tatoverte, var tallene han presenterte såpass varierende, at det er umulig å si noe om omfanget. Denne enorme forskjellen sier nok mer om validiteten til de statistiske undersøkelsene, enn en generell økning av tatoveringer. Det var for ham, spesielt tre kategorier som han satte søkelys på. Det var religion, kjærlighet eller erotiske tatoveringer og kriminelle eller hevnfulle tatoveringer. Det er bare de to sistnevnte han diskuterte i større grad. De resterende kategoriene krig og yrke/profesjon ble kun nevnt som kategorier uten noen spesiell form for beskrivelse av hva disse inneholdt. Av de 102 tatoverte kriminelle, så er det bare 47 han plasserte i de tre kategoriene religiøse, kjærlighets/erotiske og kriminelle/hevnfulle tatoveringer. Det må derfor tenkes at resten ble plassert i kategoriene krig og yrkestatoveringer, eller eventuelt i andre kategorier som ikke ble nevnt. Krigstatoveringer kan nok i stor grad la seg plassere blant yrkestatoveringene, da han ofte benyttet seg av soldater som senere var blitt fengslet. Hvis det er tilfelle vil en stor del av tatoveringene være yrkestatoveringer, mens bare 2 av 102 kriminelle hadde tatoveringer knyttet til hevn eller en kriminell holdning.

Undersøkelser av tatoveringer før 1895

Havelock Ellis var britisk psykolog og lege, og var en pioner innenfor feltet sexologi. Han var inspirert av datidens eugenikk-bevegelse og var nestleder i den britiske eugenikkforeningen. Han har blitt karakterisert som en liberal eugeniker, da han var for abort og bruken av

⁶⁸ Lombroso 2006: 58-62 & 70

⁶⁹ Lombroso 1896: 793

⁷⁰ Lombroso 2006: 58-62

prevensjonsmidler. Han kan videre betegnes som en negativ eugeniker, da han fokuserte på å hindre spredningen av «dårlige» gener. Dette skulle skje, ikke på strukturnivå, men på individnivå ved å undervise folk om sosialhygiene, slik at mennesker kunne ta rasjonelle valg som var til det beste for menneskerasen. Et eksempel på dette er kvinnefrigjøring. Hvis kvinner ble frigjort, ville de i langt større grad ta rasjonelle avgjørelser i valg av seksualpartnere, og da spesielt hvem de valgte å få barn med. I tillegg kunne de ta prevensjonsmidler eller abort for å hindre uønsket avkom. Ellis argumenterte også for aksept for homofile, fordi det ville sørge for at homofile ikke gikk inn i ekteskap med kvinner, som resulterte i at «dårlige» gener ble spredd videre til neste generasjon. Derfor burde homofile menn få leve fritt med andre menn.⁷¹ Dette har ført til at Ellis i ettertid har blitt betegnet som forkjemper for kvinnefrigjøring og homofiles rettigheter.⁷² Men før Ellis spesialiserte seg som sexolog, ga han ut boka *The Criminal*, hvor han diskuterte kriminelle og forskningen innenfor kriminologien.⁷³ Jeg skal videre ta for meg denne.

Ellis poengterte at tatoveringer er svært vanlige blant kriminelle, og henviste til Lombroso som den første som påpekte denne sammenhengen. Han viste til flere studier som undersøkte antallet tatoverte blant kriminelle. Den første er en studie av den italienske kriminologen Cavaliere Alborghetti som fant at 15 prosent av innsatte i et fengsel i Bergamo var tatovert. Den andre studien var av Cesare Lombroso, der det ble opplyst at 40 prosent av barna ved et skolehjem for unge kriminelle hadde tatoveringer.⁷⁴ De to neste studiene som ble nevnt, viste at mellom 23 prosent og 40 prosent av de undersøkte var tatovert. Den sistnevnte studien var gjennomført på dømte franske soldater av den tidligere nevnte Alexandre Lacassagne. Til sammenligning nevnte Ellis en studie av italienske soldater som ikke var dømt for kriminelle handlinger, der hadde bare 1,5% av soldatene tatoveringer. Han sammenlignet også studiene fra kontinental-Europa med en studie fra et fengsel i Derby, England, der 7,3 prosent av de innsatte var tatovert.⁷⁵

En gjennomgang viser at antallet tatoveringer på kriminelle varierte fra sju prosent til 40 prosent, der det laveste antallet var i England, mens de høyeste tallene var å finne i Italia og Frankrike. Svakheten med denne gjennomgangen var at tallstoffet var hentet fra Frankrike og Italia, samt én engelsk studie. Spørsmålet er derfor om tatoveringer var vanligere i Sør-Europa?

⁷¹ Crozier 2008: 187

⁷² Han var medforfatter av *Das konträre Geschlechtsgefühl* (1896), den første medisinske læreboka om homofili, og var selv i et åpent ekteskap med den britiske homofile kvinnerettsaktivisten Edith Mary Oldham Lees. Deres ekteskap ble i stor grad skildret i hans posthume biografi *My Life* (1940)

⁷³ Ellis 1895

⁷⁴ Tidligere nevnt i delen om Lombroso

⁷⁵ Ellis 1895: 102-103

Det kan også tenkes at den positivistiske kriminologien som var gjeldende i Sør-Europa hadde en påvirkning på resultatene.

Tatoveringer blant kvinner og sinnssyke ble også nevnt av Ellis. Han opplyste at tatoveringer blant kvinner var svært uvanlig, men at det forekom blant kriminelle og prostituerte. Dette var i samsvar med konklusjonene til Lombroso. Når det kommer til tatoveringer blant sinnssyke, trakk han en helt annen konklusjon enn Lombroso. Tidligere ble det nevnt at Lombroso mente at tatoveringer var noe som kunne skille de fødte kriminelle fra de sinnssyke, fordi de sistnevnte sjelden tatoverte seg. Ellis derimot viste til en undersøkelse av en italiensk lege Dr. Riva, som fant at 16,3 prosent av de innlagte var tatovert, og som derfor skrev at det ikke var uvanlig for sinnssyke å tatovere seg. Desto alvorligere diagnose de hadde, jo mer vanlig var det med tatoveringer.⁷⁶

Plasseringen av tatoveringene ble i liten grad diskutert av Ellis, men han nevnte at den vanligste plasseringen blant «vanlige folk» (ordinary people), var fremsiden av overarmen, i mindre grad skuldrene, brystet og fingrene.⁷⁷

Blant de britiske kriminelle som var innsatt i Derby fengsel, var motiv som flagg, skip, ankre, kvinnefigurer, armbånd og initialer de mest brukte, samt en par tatoveringer som kan sies å ha hatt en religiøs mening. Dette var «Jesus wept», et krusifiks og et maltesisk kors. Han viste så til en studie av italienske Rossi av 23 tatoverte kriminelle der åtte hadde kvinnefigurer, både påkledde og nakne; 9 hadde initialer; 5 hadde gjennomspiddete hjerter, som var emblem for kjærlighet eller hevn. Videre nevnte han Alexander Lacassagne som skrev at tatoveringer ofte beskriver den mentale tilstanden til den kriminelle, og kom med en rekke eksempler som: «Son of misfortune», «No luck», og «Death to unfaithful women», for å nevne noen. Ellis henviste også til den franske patologen Auguste Ambroise Tardieu som hadde undersøkt 160 tatoveringer. Han konkluderte med at 20 av disse var relatert til kjærlighet, 8 til krig, 8 til arbeidsyrke og 6 ble ansett som obskøne.⁷⁸

Hvorfor tatoverte folk seg?

Det at kriminelle tatoverte seg, forundret Cesare Lombroso som så på dette som en ufordelaktig skikk, ikke bare fordi det var et åpenbart fysisk kjennetegn, men også fordi

⁷⁶ Ellis: 107

⁷⁷ Ellis: 104

⁷⁸ Ibid: 103-104

tatoveringsprosessen var ubehagelig og skadelig. Han ramset derfor opp noen hypoteser til hvorfor tatoveringsskikken ble opprettholdt.⁷⁹

Religion var det første punktet Lombroso nevnte som en årsak til opprettholdelsen av tatoveringsskikken. Han så på religion som en bærer av gamle vaner og skikker, og noe som åpenbart vedlikeholdt tatoveringsskikken. De som var hengiven til visse helgener, tatoverte ofte navnet til helgenen på kroppen. Dette er et tema som senere har blitt sett på i den historiografiske diskusjonen rundt tatoveringer.⁸⁰

En annen hypotese var imitasjon. Lombroso mente man kunne finne hele regiment som hadde samme tatovering. Imitasjon var et sentralt konsept i kriminologien mot slutten av 1800-tallet. En annen årsak lå i at de som tatoverte seg, ofte var inaktive eller late. Det var derfor man fant tatoveringer på desertører, fanger og seilere. Ifølge Lombroso kunne dette forklares ved at inaktivitet er mer smertefullt enn smerte i seg selv, og man tatoverte seg derfor for å få tiden til å gå.

Den fjerde hypotesen, nemlig forfengelig, var for Lombroso like viktig, om ikke viktigere enn de andre årsakene. Han bemerket seg at villmenn som gikk nakne ofte hadde tatoveringer på brystet, mens de som brukte klær hadde tatoveringer på overarmen slik at de var mer synlig. Poenget var altså at de tatoverte skulle vise frem tatoveringene sine. Kameraderi var den femte hypotesen til hvorfor tatoveringsskikken ble opprettholdt. Med kameraderi mente Lombroso i større grad kriminelle organisasjoner, og sammenlignet deres tatoveringskultur med afrikanske stammer, der tatoveringer ble brukt til å skille ulike stammer fra hverandre.

Den sjette hypotesen var edle menneskelige lidenskaper, mens den sjuende var lidenskapelig kjærlighet eller erotikke. Den førstnevnte handlet om minner, Lombroso nevnte skikker fra oppvekststed, bilder av helgener, minner fra barndommen eller av gamle venner som eksempler på ting man ikke vil glemme, og som eksisterte som tatoveringsmotiv. Sistnevnte involverte tatoveringer av initialene til elskere eller obskøne bilder. I denne delen siterer han Charles Darwin som mente tatoveringer var et tegn på, og et verktøy for, seksuell reproduksjon.

Selv om Lombroso nevnte mange hypoteser til hvorfor tatoveringsskikken ble opprettholdt, var likevel årsaken til tatoveringsskikken blant europeere atavisme, eller en form for atavisme som han kalte tradisjonalisme. Dette argumenterte han for med å påpeke at det

⁷⁹ Lombroso 60-62

⁸⁰ Se blant annet Oettermann 1995; Caplan 2000: introduksjon; Maxwell-Stuart & Duffield 2000: 118-135

ikke eksisterte én eneste primitiv folkestamme som ikke tatoverte seg. Han skrev videre at en skikk som var primitiv naturligvis fantes eller gjenoppstod blant lavere klasser som hos, for eksempel, seilere som viste den samme personligheten som villmenn. Voldelige tilbøyeligheter, barnslig forfenglighet, ekstrem latskap, bruk av prostituerte og overtro, var noe av det han beskrev. Et annet argument Lombroso brukte var at tatoveringer var uttrykk for en fysisk insensitivitet. Spesielt det å ta tatoveringer på kjønnsorganene var en vond prosess, noe som til og med villmenn unngikk, men som eksisterte hos atavistiske mennesker.

Lombroso så derfor flere ulike forklaringer på hvorfor man tatoverte seg, men disse ble til syvende og sist brukt som eksempler på en atavistisk tilstand, fremfor at de fikk stå som egne selvstendige forklaringer. Det viktigste for ham var å underbygge teorien om evolusjonære tilbakeskritt, da dette var en skikk som, for Lombroso, ikke hadde en naturlig plass i det moderne samfunnet.

Ellis forsøkte også å forstå hvorfor noen tatoverte seg. Han listet opp de samme årsakene som Lombroso hadde gjort 16 år tidligere: Religion, hevn, imitasjon, inaktivitet, forfenglighet, barndomsminner og erotisk lidenskap. Ellis gir likevel litt ulik skildring av kategoriene. Han mente hevn var et vanlig motiv blant kriminelle, mens imitasjon var vanligere blant «svaksinnede». Inaktivitet forklarte det høye antallet tatoveringer blant innsatte, gjetere og seilere. Den vanligste årsaken for sexologen Ellis var den erotiske lidenskapen. Det kan virke som Ellis stilte seg på Alexandre Lacassagne sin side i tatoveringsdebatten, fordi han lister opp billedlig uttrykk som en forklaring. Lacassagne mente tatoveringer var en underkategori av heraldikk, som ble brukt av mennesker uten utdanning på samme måte som symbol og bannere ble brukt av private selskap eller adelsfamilier.⁸¹

Av den grunn konkluderte ikke Ellis, i motsetning til Lombroso, med at atavisme var hovedårsaken til at folk eller kriminelle tatoverte seg. Ellis henviste til Lacassagne sin forklaring, som bygget på at tatoveringer var et virkemiddel for å uttrykke seg, noe som Ellis og Lacassagne så på som et menneskelig instinkt. Det billedlige språket som hadde eksistert blant de øvre klassene, ble så overført til de lavere klassene som fortsatt ikke hadde en måte å uttrykke hva de følte og erfarte. En naturlig forklaring i en periode hvor analfabetisme var langt vanligere, spesielt i Italia. Ellis skrev: «In the strict sense of the word [atavism], however, I doubt very much whether we can legitimately accept the atavistic explanation. The criminal is

⁸¹ Ellis 1895: 105-106

exposed to many influences which lead the savage to adopt the practice ...»⁸² Han ville ikke kalle det atavisme, men «overlevelse».

Ellis avviste altså Lombrosos argumentasjon om atavisme som en grunnleggende årsak. Et annet aspekt som kan tolkes som Ellis sin motstand mot atavisme var at han nevnte en situasjon hvor en tatovør ble spurt om hvilke klasser kundene hans kom i fra, hvorpå tatovøren svarte at han hadde tatovert flere personer fra de øvre klassene, også flere kvinner.⁸³ Samtidig er denne informasjonen lagt til en fotnote og dermed tillagt mindre verdi. Likevel forsøkte Ellis å gi en forklaring på hvem den tatoverte var. Han understrekte at det var vanekriminelle, og det han kalte «instinktive kriminelle», spesielt de som hadde gjort voldshandlinger, som var tatoverte. Svindlere hadde i langt mindre grad tatoveringer, og Ellis forklarte dette med at svindlere var mer intelligente enn andre kriminelle.⁸⁴ Ved en grundig gjennomgang virker Ellis sitt arbeid som en kritisk tolkning av tidligere forskning, men den eksisterer fortsatt innenfor den samme forståelsesrammen, for eksempel bruker også Ellis begrepet «villmenn» om kriminelle, og satte ulike former for kriminalitet i sammenheng med intelligens.

Oppsummering

Den vitenskapelige interessen for tatoveringer blant kriminelle oppstod med Cesare Lombroso. Han mente at tatoveringer var fysiske tegn på atavisme, og at tatoveringer derfor måtte analyseres. Selv om Lombroso nevnte flere ulike årsaker til at kriminelle tatoverte seg, forble hovedgrunnen en gren av atavismen han kalte tradisjonalisme. For Ellis sin del var tatoveringer et språklig uttrykk på samme måte som våpenskjold og segl var det for den tidligere adelsstanden.

Det er umulig å gi et godt svar på hvor mange som var tatovert, da den samtidige forskningen spriker veldig i antall tatoverte. De tatoveringene som var av interesse for Lombroso og Ellis var de spesielle tatoveringene, de som viste til en «kriminell natur» eller erotiske tatoveringer. Disse tatoveringene var likevel i mindretall. Tatoveringer som viste til familiære eller kjærlige forhold, religion og yrkestatoveringer var de mest populære. Disse bestod av initialer, kvinnefigurer, helgennavn og ankre. I neste kapittel skal vi se at initialer og ankre var populære tatoveringsmotiv blant pasientene ved Kriminalasylet.

⁸² Ellis 1895: 106

⁸³ Ibid 1895: 105

⁸⁴ Ibid 1895: 104

Kapittel 4: Tatoveringene til pasientene ved Kriminalasylet, 1895-1915

Vi har sett på Cesare Lombrosos kriminologiske undersøkelser av tatoveringer, samt en gjennomgang av flere undersøkelser som ble sammenfattet av Havelock Ellis. I dette kapitlet skal vi se på om forskningen kan sammenlignes med norske kriminelle som ble innlagt på Kriminalasylet i perioden 1895-1915. Vi skal også se om det var en forskningsinteresse for tatoveringer blant de to bestyrerne Waldemar Bødtker og Hans Evensen. Kapitlet består av fire deler. Del en vil inneholde en generell informasjon rundt antallet tatoveringer. Del to vil bestå av en analyse av datagrunnlaget, og dermed fortelle noe om den medisinske interessen knyttet til tatoveringer. Del tre vil se på sammenhengen mellom sinnssykdom og tatoveringer, for å se om jeg kan finne spor av en tankegang som knyttet tatoveringer til sinnssykdom og kriminalitet. Del fire vil gi en kort beskrivelse av hvor pasientene var tatoverte, en kort beskrivelse av tatoveringene og en kategorisering av tatoveringene. Spørsmålene som vil bli besvart er: Var det en forskningsinteresse for tatoveringer ved Kriminalasylet? Hvilke tatoveringer hadde kriminelle sinnssyke ved Kriminalasylet i perioden 1895-1915, og viste tatoveringene til en bestemt sosial tilhørighet?

Tatoverte ved Kriminalasylet

Av de 75 pasientene som ble undersøkt var det 26 som hadde tatoveringer, som vil si at 35 prosent av de som var innlagt var tatovert. Disse hadde til sammen minst 59 tatoveringer. Dette må sees som et lavt estimat, da de pasientene som hadde et uspesifisert antall tatoveringer, mest sannsynlig hadde flere tatoveringer: Pasient 32 er nevnt med «sjømannsmerker på begge armer», pasient 33 med «tatoveringer på bryst og armer», og pasient 39 har «en hel del tatoveringer paa hans legeme».⁸⁵ Med utgangspunkt i 59 tatoveringer fordelt på 26 pasienter, hadde de tatoverte pasientene i snitt 2,3 tatoveringer hver. Snittet løftes av at det var noen få pasienter som hadde en rekke tatoveringer. Det var til sammen ti pasienter som hadde én tatovering, mens fem pasienter hadde mellom to og fem tatoveringer. Fire pasienter hadde seks eller flere tatoveringer, flest hadde pasient 44 med hele 11 tatoveringer.⁸⁶ Medianen for antall tatoveringer lå likevel på én. Medianen gir en fin oversikt over hvor stor påvirkning pasienter

⁸⁵ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 32, 33 og 39

⁸⁶ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 44

med mange tatoveringer hadde på gjennomsnittet. Det var altså svært vanlig å ha bare én tatovering, mens det kun var et fåtall som hadde et høyt antall tatoveringer. Det gjør at antallet tatoverte var høyere enn de fleste anslagene som både Havelock Ellis og Cesare Lombroso rapporterte om. Hvorfor det er tilfellet er usikkert. Det kan tyde på at tatoveringer var langt mer normalt, enn det de ga uttrykk for. Det er vanskelig å vite om dette antallet gjenspeiler det norske samfunnet generelt. Valget av regnemåte kan ha hatt noe å si for resultatet. De vage beskrivelsene av tatoveringene i pasientjournalene, har gjort arbeidet med å avgjøre hvilke symboler som gikk sammen og dannet én tatovering vanskelig. Det er mulig at valget med å hovedsakelig telle ett symbol som én tatovering, kan ha ført til et høyere estimat enn det som ble gjengitt i den samtidige forskningen. Likevel er det sju pasienter med en rekke tatoveringer, som ikke har blitt telt, da det er vanskelig å vite hvor mange tatoveringer disse hadde. Dette burde balansere resultatet noe.

Den medisinske interessen for tatoveringene

Det var altså 59 tatoveringer fordelt på 26 tatoverte pasienter. Det er relevant å se på hvor og i hvilke deler av kildene tatoveringer ble nevnt, da dette kan si noe om den medisinske interessen knyttet til tatoveringer. Et sentralt spørsmål er da: *Var det en medisinsk interesse for tatoveringer?*

Av de 26 pasientene som hadde tatoveringer ble tatoveringer nevnt i pasientjournalene til 18 av disse. De resterende åtte pasientene ble kun beskrevet med tatoveringer i *Polititidende*, og ikke i pasientjournalene.⁸⁷ Det kan bety at informasjonen i *Polititidende* er feil, eller det kan bety at tatoveringene er fjernet i ettertid. I kildene finner man kun et eksempel på en tatovering som kan sies å ha vært forsøkt fjernet, eller at den er så gammel at den var falmet: Under signalementet til pasient nr. 70 står han oppført med et utvisket anker.⁸⁸ Det kan bety at tatoveringen er såpass gammel og slitt at den fremstår som utydelig, eller det kan være et bevisst forsøk på å fjerne tatoveringen. Førstnevnte er nok langt mer sannsynlig, da tatoveringer enten ble fjernet ved å skjære vekk huden eller ved syre. Det kan derfor bety at de åtte pasientene som ikke er beskrevet med en tatovering kan ha en så slitt tatovering at den ikke var spesielt synlig. Da det kun finnes et tydelig eksempel på dette, er det mer sannsynlig at informasjonen i *Polititidende* er feilaktig eller unøyaktig, eller at tatoveringene ikke har blitt

⁸⁷ Det gjelder pasient 5, 10, 22, 23, 29, 32, 66 og 85. Se litteraturliste for fullstendig referanse

⁸⁸ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 70: 105:1

nevnt i journalene, enten på grunn av forglemmelse eller mangel på interesse. Som vi skal se i neste avsnitt, er nok det siste en mulig forklaring.

Av de til sammen 26 pasientene var det bare ni pasienter som ble skildret med tatoveringer i både pasientjournalene og i *Polititidende*. Dette er fordi åtte av pasientjournalene ikke nevnte tatoveringene, mens det i *Polititidende* var fem pasienter som ikke stod oppført med tatoveringer, samt at det var fire pasienter som ikke ble funnet i *Polititidende*.

At det er fem pasienter som ikke stod oppført med tatovering i *Polititidende* kan ha sin forklaring i at *Polititidende* var skrevet før innleggelsene. Eksempler på dette er pasient 33, 60 og 64 hvor det var fire år mellom siste nevnte notat i *Polititidende*, mens det for pasient 76 var gått hele åtte år mellom siste gang han ble nevnt i *Polititidende* og til vedkommende ble innskrevet i Kriminalasylet. Det er derfor en mulighet for at disse pasientene fikk tatoveringer mellom siste gang de ble nevnt i *Polititidende* og innleggelsene ved Kriminalasylet. Vi vet også at minst to av pasientene fikk en tatovering mens de satt inne i Akershus landsfengsel: Under signalementet på pasient 45 står det oppført at han har fått tatovert inn korsfestelsen mens han satt fengslet i Akershus.⁸⁹ I pasientjournal 58 står det skrevet: «Han mener forresten flere har samme tegning, da både den og de andre blev utført under opholdet på Akershus af en medfange mod betaling.»⁹⁰ Dette kan være med å forklare hvorfor noen av pasientene ikke er beskrevet med tatoveringer i *Polititidende*.

Det kan derfor virke som om tatoveringer oftere ble nevnt i *Polititidende* enn i pasientjournaler. Dette kan tyde på at den medisinske interessen for tatoveringer ikke var til stede. Det som kan underbygge denne påstanden, er en nøyere undersøkelse av pasientjournalene. Før pasientnummer 44 er det ikke oppgitt fysisk signalement i pasientjournalene, men utseende ble beskrevet i Status Presens. Etter pasientnummer 44 er signalementet tatt inn som en del av pasientjournalen, likevel er det unntak hvor signalementet ikke er nevnt. Av de 18 pasientjournalene hvor tatoveringer er nevnt, inneholder elleve av disse signalement. Hvis vi tar for oss de åtte pasientene som skal ha vært tatovert, men som ikke er beskrevet med tatoveringer i pasientjournalene, inneholder kun én av journalene signalement. Det betyr at tatoveringer i langt mindre grad ble nevnt i de journalene hvor Status Presens skulle beskrive pasientene, enn i journalene med signalement. Det skal nevnes at én av journalene med signalement ikke nevnte tatoveringer, selv om personen stod oppført med én

⁸⁹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 45, 198:1

⁹⁰ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 58, 66:1

tatovering i *Polititidende*.⁹¹ Et eksempel som kan dekke en slik tolkning er pasientjournalene 12 og 47 som tilhørte samme pasient. I journal 12 ble ikke tatoveringer nevnt i det hele tatt, selv om han står oppført med tatoveringer i *Polititidende*.⁹² I journal 47 ble pasienten derimot skildret med de samme tatoveringene under signalement.⁹³

Hva betyr dette? Ut ifra det kildematerialet kan det tyde på at det ikke var noen medisinsk interesse for tatoveringer, men at de kun ble nevnt som en del av signalementet, som kunne brukes ved en eventuell politietterlysning. Dette støttes av de få skrevne observasjonene som omhandlet tatoveringer. I det hele finner man kun tre eksempler på at tatoveringer ble nevnt utover en ren beskrivelse av pasienten. Disse finner man i journalene 58, 76 og 77. I den førstnevnte finner man den mest utfyllende beskrivelsen:

Han synes ved godt mod, smiler iblandt og, gjør et godsligt, temmelig barnsligt indtryk, er øiensynlig ganske stolt over sine tatoveringer; den eneste, han ikke liker af den, er den på v.hånddrygg, da den er et nyligt kjendemerke. Han mener forresten flere har samme tegning, da både den og de andre blev udført under opholdet på Akershus af en medfange mod betaling.⁹⁴

Pasienten snakker nok mest sannsynlig om en tatovering som består av en rekke prikker, som han hadde tatovert på hånden, og som ble brukt som signalement i *Polititidende* etter en pågripelse i 1897.⁹⁵

I journal 76 står det: «Han fremviser med stolthed sine tatoveringer, paastaar han har gjort den største af dem selv, hvad der neppe er troligt.»⁹⁶ I journal 77 står det skrevet om pasienten: «... vilde ikke ha rede på tid og sted eller hensigten med indlæggelsen, men forklarte hvor tatoveringene var gjort».⁹⁷

Det må understrekes at disse sitatene ikke var skrevet av Bødtker eller Evensen, men av leger ved andre institusjoner. Det man kan tolke ut ifra disse sitatene, er at det ikke var tatoveringene som var i fokus, men pasienten. Tatoveringene ble kun benyttet for å beskrive

⁹¹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 66;

Polititidende 1904, nummer 97

⁹² Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 12;

Polititidende 1887, nummer 74; *Polititidende* 1892, nummer 46

⁹³ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 47.

⁹⁴ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 58: 66:1

⁹⁵ *Polititidende* 1897, nummer 39

⁹⁶ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.03, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 76: 202:2

⁹⁷ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.03, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 77: 121:2

pasientene som «barnslige», da de var stolte over sine egne tatoveringer, eller at det eneste de brydde seg om var tatoveringene sine, som ble verdsatt høyere enn sted- og tidsbevissthet. Dette inntrykket forsterkes av at tatoveringene ikke var beskrevet i det hele tatt. I den første ovennevnte stod det bare skrevet tatoveringer, og underveis i journalen ble det nevnt «store tatoveringer».⁹⁸ Hos pasient 76 stod det bare «tatoveringer».⁹⁹ I sistnevnte journal nevnes det bare «kvinnefigurer på kropp og lemmer», og heller ikke antall. Riktignok står det i parentes: «se fotografier», som kan tyde på en viss interesse for tatoveringer rent generelt, om ikke fra et medisinsk ståsted.¹⁰⁰ Foruten disse, stod pasient 33 oppført med tatoveringer på bryst og armer uten nærmere beskrivelser, dog er ordet «tatoveringer» understreket.¹⁰¹ I Status Presens hos pasient 42 står det «Næsten ingen tatoveringsmærker» uten noen videre beskrivelser.¹⁰² Noe som kan tyde på at tatoveringer var såpass vanlige at de ikke vekket en form for oppmerksomhet hos legene.

De tatoverte og deres psykiske lidelser

En annen måte å undersøke hvilket syn Bødtker og Evensen hadde på tatoveringer, er å se om diagnosene på de pasientene som var tatovert skilte seg ut fra diagnosene til de pasientene som ikke var det. Tallmaterialet baserer seg på alt av diagnoser som ble skrevet under rubrikken «diagnose», noen av disse ble streket over, mens andre stod oppført med flere diagnoser, noe som gjør at vi får langt flere diagnoser enn det var pasienter. Til sammen ble 18 mulige diagnoser nevnt, flere av disse regnes som underkategorier av diagnoser. De diagnosene som oftest ble nevnt var: Insania degenerativa (18); Paranoia (15); Dementia praecox (9); Melancholia (7) og Alcholismus (7). Hvis vi slår sammen alle formene for dementia var det til sammen 24 pasienter med en eller annen form for dementia-diagnose. Av medfødte sinnssykdommer var det til sammen 14 stilte diagnoser, fordelt på diagnosene: Imbecil (5); Amentia (4) og Idiotia (5). Diagnosen epilepsia ble nevnt tre ganger. Det lave antallet var noe Evensen reagerte på i sin rapport *Fra de første 10 år av kriminalasylets virksomhed*, hvor det

⁹⁸ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 58

⁹⁹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.03, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 76

¹⁰⁰ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.03, Pasientjournaler 1902-1915, Løpenummer 77

¹⁰¹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 33: 160:1

¹⁰² Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 42, 189:1

ble rapportert om to epileptikere.¹⁰³ Tidligere i kapittel to så vi at Evensen fant det lave tallet interessant fordi teoretikerne mente det var en sammenheng mellom epilepsi og kriminalitet; en teori fremsatt av Lombroso som introduserte begrepet skjult epilepsi, for å forklare hvorfor kriminelle begikk kriminalitet.¹⁰⁴

Noen interessante momenter i diagnostiseringen er at Evensen i sin rapport vektla *Dementia Praecox* som den viktigste lidelsen.¹⁰⁵ Det er kanskje ikke så rart, da han skrev doktorgraden sin om denne lidelsen. Fra 1895 til 1905 ble diagnosen *Dementia praexoc* benyttet på fem pasienter, mens *Insania degenerativa* ble nevnt åtte ganger og *Paranoia* hele 13 ganger. *Insania degenerativa* ble ikke nevnt i tiårsrapporten i det hele tatt. Det kan muligens forklares ved at fem av de åtte tilfellene var diagnostisert av Waldemar Bødtker. Et annet interessant funn er at *Insania degenerativa* hovedsakelig ble brukt av Evensen som diagnose fra og med 1910 og utover, altså den siste perioden da Evensen var bestyrer. Det kan også nevnes at alkoholismus for første gang ble stilt som diagnose i 1903.¹⁰⁶

Hvis vi skiller pasientgruppen inn i tatoverte og ikke-tatoverte, ser vi at det er en liten forskjell blant de to pasientkategoriene. Til sammen ble det nevnt 19 alvorlige diagnoser blant de 26 som var tatovert. Disse var: *Insania degenerativa* (7), *Dementia Praecox* (5), *Amentia* (2), *Imbecil* (2), *Idiotia* (2) og *Epilepsia* (1). Til sammenligning var det 25 alvorlige diagnoser blant de 49 pasientene som ikke var tatoverte: *Insania degenerativa* (11), *Dementia Praexoc* (4), *Amentia* (2), *Imbecil* (3), *Idiotia* (3) og *Epilepsia* (2).

Hvis vi legger til grunn at de pasientene som ikke var tatovert, var omtrent dobbelt så mange som de tatoverte, burde dette også gjenspeile seg i bruken av diagnoser. Tallene viser at tatoverte var overrepresenterte blant pasientene med alvorlige diagnoser. Det er 26 tatoverte, 19 hadde en alvorlig diagnose (19/26), 49 var «ikke-tatoverte» med 25 alvorlige diagnoser (25/49). Alvorlig diagnose forekom altså hyppigere blant tatoverte. De hadde 43 prosent av diagnosene, men bestod kun av 35 prosent av pasientene. Det må igjen understrekes at dette var diagnoser som var assosiert med pasientene, og ikke nødvendigvis endelige diagnoser.

Diagnosen *Dementia praecox* ble hyppigere brukt om de tatoverte enn om de andre pasientene. Det at *Dementia praexoc* ble nevnt såpass få ganger, kan nok skyldes at andre former for *Dementia* i langt større grad ble stilt som diagnose på pasientene som ikke var tatovert, nemlig hele 15 ganger. De medfødte lidelsene ble også nevnt omtrent like mange

¹⁰³ Evensen 1906: 69

¹⁰⁴ Lombros 2006: 253-259

¹⁰⁵ Evensen 1905: 68

¹⁰⁶ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 51

ganger, men dette er et så lavt tall at det er umulig å trekke noe sikkert ut fra dette. Diagnosen *Insania degenerativa* er proporsjonelt fordelt, som kan tyde på at pasienter med tatoveringer ikke ble assosiert med denne diagnosen i større grad enn andre pasienter. Det kan likevel være interessant å se grundigere på hvordan noen av pasientene med tatoveringer ble skildret.

Skildringer av pasientene med tatoveringer

I kapittel to så vi at Cesare Lombroso mente tatoveringer var et åpenbart tegn på degenerasjon. En gjennomgang av pasientjournalene gir et bilde av at dette ikke var et argument delt av bestyrerne på Kriminalasylet. Flere av de tatoverte pasientene ble beskrevet uten degenerasjonstegn, selv om de hadde diagnosen *Insania degenerativa*. Dette tyder på at diagnosen ble benyttet hvis pasienten hadde arvelige anlegg, altså at andre i familien hadde vært sinnssyke. Tidligere nevnte pasient 12/47, er et eksempel på dette.¹⁰⁷ Han stod oppført med diagnosen *Insania degenerativa*, men det ble likevel notert under *Status Presens*, at det ikke var noen degenerasjonsmerker. Det tyder på at tatoveringer ikke ble sett på som tydelige tegn på degenerasjon, slik det ble hos Lombroso. Det finnes flere eksempler på dette.¹⁰⁸

Det finnes likevel noen pasienter som ble beskrevet negativt, men de hadde det til felles at de var beskrevet av psykiatere ved andre institusjoner. Et eksempel er pasient 22 som var sjømann. Han var dømt for tyveri og drap, og senere diagnostisert med *Insania degenerativa*. Pasientjournalen nevnte ikke noe om tatoveringer, men han ble beskrevet med en tusjring på venstre hånd i *Polititidende*. I pasientjournalen er *Status Presens* skrevet av en politilege, og pasienten ble beskrevet slik: «nokså velbygget mand uden fremtrædende anatomiske degenerationstegn». I stedet ble det påpekt at hans fysiognomi var «tateraktig», men det var hans personlighet som hovedsakelig ble kritisert. Konklusjonen var at pasienten «tilhører en nervøs [...] slegt og er selv et degenerert individ, denne degeneration har gjort sig udslag i en imbecilitet [...] Uttalt moral insanity [...] forkrøbling af intelligentsen. Tilbøielighed til vagabondage og arbeidslede». Også her ser vi at «degenererte» pasienter ble beskrevet uten fysiske degenerasjonsmerker, selv om de var tatovert.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 12

¹⁰⁸ Se for eksempel: Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 22; 32; 33; 39.

¹⁰⁹ *Polititidende* 1893, nummer 49;

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 22

I tillegg har vi de tre tidligere nevnte tilfellene hos pasientene 58, 76 og 77, hvor tatoveringene ble brukt til å beskrive pasientenes psykiske tilstand. Siden disse tidligere er sitert på side 30, gjentar jeg ikke sitatene her. Det de har til felles, er at tatoveringene ble nevnt som en del av pasientenes psykiske tilstand, noe som kan tyde på at man brukte tatoveringer til å beskrive pasientenes psykiske tilstand. Tatoveringene ble likevel ikke tolket og ilagt en betydning. De hadde også det til felles at de var skrevet av leger som tilhørte andre institusjoner. Det hadde derfor vært interessant å se om disse legene brukte tatoveringer aktivt i sin beskrivelse av pasientene.

Det man helt klart kan trekke ut av dette, er at tatoveringer ikke ble sett på som fysiske degenerasjonsmerker. Likevel ser vi at de tatoverte pasientene ble diagnostisert med flere alvorlige diagnoser enn andre pasienter. Om dette er tilfeldigheter eller ikke, er vanskelig å si med det lave tallgrunnlaget. Dette kan åpne for videre forskning, der man kvantitativt ser om pasienter med tatoveringer i større grad ble diagnostisert med alvorligere diagnoser enn andre pasienter. Det som er tydelig i pasientjournalene fra Kriminalasylet, er at tatoveringer ikke ble brukt til å beskrive pasientenes psykiske tilstand. Det kan derfor tyde på at tatoveringer ikke ble assosiert med sinnssykdom eller kriminalitet, i alle fall ikke bevisst. Det kan virke som om tatoveringene rett og slett ble nevnt som en del av signalementet.

Tatoveringene

Denne delen vil gå nærmere inn på hvilke tatoveringer pasientene hadde, og hvor på kroppen det var vanlig å ha tatoveringer. Formålet med denne delen er hovedsakelig å bygge opp en kategorisering av tatoveringene. To sentrale spørsmål er da: *Hvilke tatoveringer hadde pasientene og hvilken symbolikk kan ilegges tatoveringene?* Et tredje spørsmål som vil bli besvart er: *Hvor på kroppen var det vanlig å tatovere seg?* Første del vil kort ramse opp hvor tatoveringene var plassert. I del to forsøker jeg å lage en kategorisering over tatoveringene. Grunnlaget er som tidligere 18 pasientjournaler, samt de 8 pasientene som ikke stod oppført med tatoveringer i journalene, men som er beskrevet med tatoveringer i *Polititidende*, som utgjør 59 tatoveringer til sammen.

Hvor på kroppen var pasientene tatovert?

En gjennomgang av plasseringen av tatoveringene, viser at de i stor grad var plassert på hendene eller armene. Til sammen var 29 tatoveringer plassert på hendene, mens 22 var plassert på armene. På hendene var 19 av de 29 tatoveringene plassert på venstre hånd. På armene var

fordelingen nokså jevnt: 12 var plassert på venstre arm, mens ti var plassert på høyre. I tillegg var det fem tatoveringer som var plassert på fingrene, alle disse var tatoverte ringer. Det var kun to tilfeller av tatoveringer som var plassert på brystet.

Brystet var ikke et populært sted å tatovere seg. Dette står i kontrast til hva både Cesare Lombroso og Ellis rapporterte.¹¹⁰ Kan det skyldes at nordmenn gikk mindre i bar overkropp på grunn av klimaet enn mennesker i sørligere strøk, dersom en går ut ifra at de fleste tatoveringene var plassert for å vises? I tillegg var det ingen nevnte tilfeller av tatoveringer på skuldrene, noe som de to ovennevnte påpekte som et annet vanlig sted å ha tatoveringer. En plassering som også skilte seg ut, var at de fleste av pasientene var tatovert på hendene, dette er et sted som ikke ble nevnt av hverken Lombroso eller Ellis. Det eneste som samsvarer med den nevnte forskningen og plasseringen av tatoveringene blant de innlagte i Kriminalasylet, var at armene var et vanlig sted å tatovere seg.

Det virker heller ikke som om enkelte motiv var plassert på bestemte kroppsdelene. Den eneste formen for tatoveringer som var plassert et bestemt sted var ringtatoveringer, da de naturligvis ble plassert på fingrene, forholdsvis på venstre hånd. De aller fleste av tatoveringene som bestod av prikker var plassert på hånden. Blant sjømannsmotivene som ankre, var seks plassert på hendene og to plassert på armen.

Tatoveringsmotivene

Det er spesielt to tatoveringer som skiller seg ut. Åtte av tatoveringene var prikker som var plassert på hendene. I tillegg var ankre et populært motiv, til sammen var det ti ankre, kun åtte av disse opptrer selvstendig, og ble dermed regnet som én tatovering. De to andre utgjør én tatovering sammen med symbolene kors og hjerte, og blir da de kristne symbolene for tro, håp og kjærlighet.

Andre tatoveringer som ble brukt var tatoveringer av en ring, disse utgjorde fem av tatoveringene. Det var tre tatoveringer av initialer av eget navn og sju tilfeller av andre initialer. Man finner også minst fire tatoveringer av kvinner. Deretter kommer tatoveringer av bokstaver som man finner tre tilfeller av. Videre var disse tatoveringene gjentatt to ganger: kors, anker og hjerte (som tidligere nevnt), navn, sjømann, hjerte, korslagte flagg, blomster og sammenfolda hender. Til sist er det et par tatoveringer som er så spesielle at de kun finnes én gang: en stjerne med kors, korsfestelsen, fraser, skip og et bysbillede av en mann og en kvinne med navn under. Til sammen utgjør dette de 59 tatoveringene. Det var også sju tatoveringer

¹¹⁰ Ellis 1895: 104; Lombroso 2006: 58

som var uspesifisert i enten antall og/eller motiv. To av disse ble i pasientjournalene betegnet som sjømannsmerker og kvinnefigurer.

Det er altså en rekke tatoveringer som gikk igjen. Da det ikke blir skrevet noe om tatoveringene, er det vanskelig å finne et svar på hvilke meninger pasientene eller psykiaterne la i disse. Likevel kan mange av disse antas å ha en sannsynlig mening. Jeg skal derfor forsøke å kategorisere tatoveringene

En kategorisering av tatoveringene

Tatoveringene er fordelt i fem kategorier. Kategoriseringen bygger på en analyse av de ulike tatoveringene. Den første kategorien er kalt «skrift» med 16 tatoveringer. «Havet» er en naturlig kategori, da flere hadde arbeidet som sjømenn, og der var det elleve tatoveringer som assosieres med havet. Deretter kommer kategorien kalt «mennesker», som bestod av seks tatoveringer. Den siste spesifikke kategorien er «religion», og den inneholdt fire tatoveringer. Den resterende kategorien er «symboler». Den inneholdt 22 tatoveringer. Det var også sju pasienter med et ukjent antall tatoveringer og/eller ukjent motiv. Se vedlegget for en oversikt over kategoriene og tatoveringene.

«Skrift»

Som nevnt ovenfor inneholder denne kategorien 16 tatoveringer, fordelt på underkategoriene: initialer, bokstaver, fulle navn og fraser.

Initialer bestod både av initialer av eget navn eller andres navn, samt at to av initialene inneholdt det en kan anta er årstall. Initialene består til sammen av ti tatoveringer. Tre av disse er initialer av eget navn, mens de resterende er andre initialer. De resterende tatoveringene er tre tatoverte bokstaver og to tatoverte navn, samt frasen «Min Anna».

At noen tatoverte på seg initialer hadde nok mange forklaringer, men det hadde minst en praktisk hensikt. Initialene ble brukt til å identifisere en person om han skulle komme ut for en ulykke. Ofte hadde man tatovert sine egne initialer og initialene til en kontaktperson. Disse initialene sammen med tatoverte flagg, skulle derfor hjelpe til med å identifisere personen til hans hjemland, samt mulig navn på den døde og hans kontaktperson. De fleste pasientene hadde ikke tatoverte flagg på kroppen, eneste unntaket var pasient 13, som vi kommer tilbake til.

Av interessante momenter å merke seg i denne kategorien er pasient 44 som har hele tre initialer: «SHAIHS»; «INRSH»; «RJ», samt to navn «Minda» og «Ragna». I tillegg har han

bokstaven «S» tatovert.¹¹¹ Til sammen har han seks av de 16 tatoveringene i denne kategorien. Hva initialene og bokstavene betyr kommer ikke frem av pasientjournalene. I den første tatoveringen finner vi det som kan være et kristogram «IHS». Ifølge historikerne Hamish Maxwell-Stewart og Ian Duffield, skal religiøse tatoveringer ha vært vanlig blant engelske fanger som ble transportert til Australia.¹¹² De fant flere tilfeller der fangene hadde histogrammet IHS sammen med andre religiøse symbol og den tatovertes eget navn. De så på dette som et uttrykk for at fangene sammenlignet sine egne lidelser med Jesus sine. Før histogrammet, kom initialen til den tatoverte, samt initialene til hans to eldre brødre i stigende rekkefølge.¹¹³ På den måten kan man lese tatoveringen som navnene til de tre brødrene i familieflokken og Jesus. Pasienten hadde også initialene «INRSH». Her er det mer usikkert hva dette kan stå for, men «INRI» er også et kristogram for «Jesus av Nazareth, jødernes konge».¹¹⁴ Det kan være at de tre første initialene derfor står for «Jesus av Nazareth, kongen». Der de to siste initialene «SH», var hans egne. Men dette er usikkert. Pasienten har også tatovert inn navnet til sin søster sammen med et annet ukjent kvinnenavn, et anker med et hjerte og to ukjente initialer. Tatoveringene kan tyde på at de var av religiøs art, samtidig viser det tydelig at familien var viktig for pasienten.

«Havet»

I denne kategorien var det åtte ankre, to sjømenn og ett skip. Ankeret er en tradisjonell tatovering, og ble som oftest båret av sjømenn. Det har en lang symbolsk tradisjon, og ble rundt Middelhavet brukt som symbol på de ulike havgudene. Ankeret har også blitt brukt i kristensymbolikk, da ankeret kunne fungere som et skjult symbol for korset. I en maritim tradisjon hadde ankeret tradisjonelt symbolisert at personen hadde seilt på Atlanteren. I nyere tider symboliserer ankeret, mer generelt, stabilitet, håp eller troen på en spirituell verden.¹¹⁵

Da tatoveringene bare er nevnt eller tegnet enkelt inn i journalene, er det vanskelig å vite om tatoveringen kun bestod av et anker, eller om det kan ha vært anker som også inneholdt et kors. Det er nok naturlig at ankeret var et populært motiv, da mange hadde en arbeidsplass

¹¹¹ Pasienten hadde også tatoveringer av et anker med hjerte, et anker og to ringer.

¹¹² Maxwell-Stewart & Duffield: 133

¹¹³ Dette er gjort ved å søke opp pasienten navn og fødselsdato på digitalarkivet. Internett lenken blir ikke referert grunnet personvern

¹¹⁴ Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum

¹¹⁵ Green & James 2003: 5; Tatovør og forfatter Tor Ola Svennevig påpeker det samme: et anker, om det er plassert på hånden eller andre steder på kroppen, var som oftest et symbol på at den tatoverte var eller hadde vært sjømann, men det var og et symbol for «håp» som i «tro, håp og kjærlighet». Personlig telefonsamtale med Tor Ola Svennevig 21.04.2020

som var forbundet med sjøen. Hvis vi ser på plasseringen på ankrene, er det hele seks tatoveringer som var plassert på hånden, mens to var plassert på armen. I de tilfellene ankeret var plassert sammen med et kors og et hjerte, er de plassert på armen, dette gjaldt to tatoveringer. Dette kan tyde på at de fleste anker-tatoveringene var arbeidsmerker, som symboliserte at den tatoverte hadde vært på sjøen minst én gang. Likevel var det bare pasient 12/47 og 73 som stod oppført med sjømannsyrker i stillingsrubrikken.¹¹⁶ Mange av ankrene var plassert sammen med initialer. Det er derfor mulig å lese tatoveringene som at personene bak initialene var de som ga pasienten håp. Enten håp om å få se de igjen, eller håp om å holde ut den situasjonen de var i.

Sjømenn og skip er også en del av den maritime kulturen og var populære blant sjømenn. Båter eller skip har tradisjonelt symbolisert et fartøy som skulle transportere sjelen inn i etterlivet. For seilere representerte båtene også hjemmet.. I tillegg var det også en yrkestatovering som viste at man hadde seilt en god del, var skipet tatovert som fullrigget betydde det at man hadde passert Kapp det gode håp.¹¹⁷

Det ene eksemplaret av en skipstatovering, finner man på pasient 12/47, som også hadde en sjømann og et anker tatovert på kroppen, samt initialene i sitt eget navn og en blomst.¹¹⁸ Han står oppført som sjømann av yrke, og hadde kallenavnet «Kapteinen». Skipet som motiv var nok knyttet til en tilhørighet som erfaren sjømann, men det kunne også symbolisere et hjem, da skipet også fungerte som hjemstedet til sjømenn som dro utenlands, og var hjemmefra i flere år. Faren til pasienten var omstreifer mens moren angivelig skal ha vært sinnssyk. Skipet, eller sjømannsyrket kunne da symbolisere veien til et respektabelt yrke og hjem. Det kommer ikke frem om pasienten var kaptein, men han skal angivelig fra våren 1889 til juni 1891 og våren 1893 til desember 1894 ha tilbragt tiden i sydlige land som sjømann og plantasjearbeider.¹¹⁹

«Mennesker»

Innenfor denne kategorien var det hovedsakelig kvinnefigurer som var tatovert. Det var til sammen minst fire tatoveringer av kvinner. Det er usikkert hvordan disse kvinnefigurene

¹¹⁶ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 47;

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 73

¹¹⁷ Green & James: 29 & 94

¹¹⁸ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 47: 202:1

¹¹⁹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 12: 57:1

fremstod, men tre av disse forekom sammen med motiver fra havet, så det er naturlig at disse damene hadde en forbindelse med havet, såkalte sydhavsdamer. Det kan også være at de symboliserte ektefeller eller kvinner den tatoverte hadde et forhold til.

Av de fire kvinnefigurene var det bare en som var skildret noe utdypende. Pasient 13 hadde tatovert en kvinnefigur med en blomsterbukett i hånden.¹²⁰ Han var også den pasienten med nest flest tatoveringer, til sammen åtte, ni ifølge *Polititidende*.¹²¹ Han hadde også en annen tatovering i denne kategorien: Et bystbilde av en mann og en kvinne med tilhørende navn «Mathilde» og «Karl». Det kommer ikke frem av pasientjournalen hvem Mathilde er, men pasienten stod oppført som ugift.

«Religion»

I denne kategorien har jeg plassert fire tatoveringer. To av disse bestod av en kombinasjon av kors, anker og hjerte, som utgjør de kristne symbolene for tro, håp og kjærlighet. De to andre var en stjerne med et kors, og korsfestelsen. Det kommer ikke frem hva som var bakgrunnen for tatoveringen av en stjerne med et kors, og hva det betydde er et åpent spørsmål. En mulighet er at dette er David-stjernen sammen med et kors og at pasienten muligens var en messiansk jøde.

Pasient 45, som er nevnt tidligere, hadde en tatovering av korsfestelsen på brystet.¹²² Han var en av to pasienter som var tatovert på brystet. Disse tatoveringene består ofte av flere scener som til sammen skildrer Jesus fra han bar korset gjennom Jerusalem til han døde på korset. Disse tatoveringene er ofte store og omfattende.¹²³

Det er også mulig at tatoveringen var et krusifiks. Dette er et moderne symbol innenfor kristendommen, og er en av de mest vanlige tatoveringene i den vestlige verden. Blant seilere trodde man at et tatovert kors eller krusifiks på ryggen ville hindre dem fra fysisk avstraffelse med pisk.¹²⁴ Blant et utvalg av engelske kriminelle som ble sendt til Australia var det 23 prosent som hadde tatovert inn et kors eller et krusifiks. Disse var ofte plassert sammen med initialer av ens eget navn og «kristogramet» *IHS*. Det kan virke som om disse kriminelle dro paralleller mellom sin egen og Jesu lidelse.¹²⁵

¹²⁰ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 13: 61:1

¹²¹ *Polititidende* 1890, nummer 65

¹²² Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, Løpenummer 45: 198:1

¹²³ Green & James 2003: 64

¹²⁴ Green & James 2003: 64

¹²⁵ Stewart & Duffield 2000: 132-133

Korsfestelsen sammen med de andre kristne symbolene kunne være utslag av pasientenes kristne tro, men de kan også ha symbolisert pasientenes egne lidelser. Sistnevnte er interessant, da det kan tenkes at pasient 45 så på seg selv som uskyldig straffet på samme måte som Jesus. Det at tatoveringen ble gjort da han satt inne i Akershus landsfengsel åpner for en interessant tolkning, kanskje mente pasienten at han gjennom sin egen straff, fengslingen, kunne oppnå frelse, enten ved å bli «rehabilitert» eller i den tradisjonelle religiøse forstanden.

«Symboler»

Denne kategorien består av til sammen 22 svært ulike tatoveringer, disse passer ikke inn under de tidligere nevnte kategoriene og blir derfor plassert i en oppsamlingskategori. I denne kategorien er det spesielt to tatoveringer som skiller seg ut. Det er tatoverte prikker og tatoverte ringer som utgjør åtte og fem tatoveringer.

Prikker er blant de eldste tatoveringsmotivene som er oppdaget. En av de eldste tatoveringene tilhører mumien Amunet, og tatoveringene bestod av prikker og streker.¹²⁶ I nyere tid skal prikkene ha kommet fra Kina, der tre prikker var et symbol for at man hadde tilgang til, og kunne jobbe på bryggene i Kina, altså en form for ID-kort. Dette ble så videreført til England og USA.¹²⁷ I Norden har dette fått en annen betydning, og er et kjent symbol innenfor «omstreifer-kulturen». I Sverige har det fått navnet luffarprick, og skal ha symbolisert tro, håp og kjærlighet. Tatoveringen var ment å ha en beskyttende effekt.¹²⁸ I Norge skal denne tatoveringen ha gått under navnet bomsemerke, som kom fra å gå på bommen, som betød at man gikk fra båten tidligere enn det man egentlig skulle.¹²⁹ I Frankrike har derimot disse prikkene stått for død over politiet «mort aux vaches / flics / poulets / keufs», og har senere blitt et vanlig symbol innenfor gjengmiljøet. Fem prikker plassert på samme måte som en terning, er også et velkjent tatoveringsmerke. Disse har tradisjonelt blitt sett på som et fertilitetssymbol, men er også et vanlig symbol blant romani-folket. Denne formasjonen har også vært brukt blant kriminelle for å vise at man har «sittet inne», der de fire ytterste prikkene symboliserer fengselsmurene, mens prikken i midten symboliserer den fengslede.¹³⁰

Felles for alle disse tatoveringene er at de er plassert på venstre hånd, ofte mellom tommelfinger og pekefinger, eneste unntaket er pasient 65 som også hadde en tatovert prikk på

¹²⁶ Green & James 2003: 73

¹²⁷ Svennevig 2017: 33

¹²⁸ Green & James 2003: 237

¹²⁹ Svennevig 2017: 33

¹³⁰ DeMello 2014: 206-207

høyre hånd.¹³¹ Det finnes ingen eksempler på at pasientene hadde tre prikker som tatovering. Pasientene 58 og 73 står oppført med et ukjent antall prikker.¹³² Pasient 29 står oppført med en blå prikk i *Polititidende*,¹³³ mens pasient 39 står oppført med 2 blå prikker i 1892, men 11 år senere står han oppført med flere blå prikker.¹³⁴ Pasient nr. 70 står oppført med fire prikker i sin pasientjournal.¹³⁵ Pasient 60 stod oppført med 5 prikker uten noen nærmere utdypning. Derimot stod pasient 65, oppført med en tatovering bestående av fem prikker, plassert som i en terning.¹³⁶ Hvilken betydning akkurat denne tatoveringen hadde er vanskelig å si noe sikkert om, da pasientjournalen ikke tar for seg dette. Fengselsmotivet kan være en naturlig forklaring da pasienten hadde vært fengslet enn rekke ganger tidligere.

De resterende tatoveringene er nokså enkle i sin meningsbæring. De var seks tatoveringer av ringer, fordelt på fem av pasientene. Den mest populære formen for ringer har vært keltiske ekteskapsringer, det er uvisst om dette er tilfellet for pasientene på Kriminalasylet, men meningen bak tatoveringene er nok den samme. En ringtatovering skulle ofte være et substitutt for en tradisjonell ring, men likevel med samme betydning, en livsvarig kjærlighet.¹³⁷ Da de fleste av pasientene som var innlagt på Kriminalasylet kom fra den tradisjonelle arbeiderklassen, kan det tenkes at en tatovering ble brukt som en ekteskapsring.

De korslagte flaggene finner vi kun på pasient 13. Flagg var et vanlig motiv for tatoveringer ved århundreskiftet, spesielt blant seilere.¹³⁸ Årsaken til dette var at det sammen med initialer skulle fungere som ID-merke hvis det skulle skje noe med nordmenn i utlandet, eller om man var så uheldig å falle over bord. Pasient 13 hadde ingen initialer, men hadde et «bystbilde» av en mann og en kvinne med navnene «Karl og Mathilde», noe som eventuelt kunne vært brukt til identifikasjon sammen med flaggene.

To av tatoveringene var av blomster. Det var også en pasient som hadde tatovert en kvinnefigur med en blomsterbukett, men denne er plassert i kategorien mennesker, da det er kvinnen som kan sies å være hovedmotivet. Tidligere omtalte pasient 12/47 hadde tatovert en

¹³¹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 65

¹³² Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 58 & 73

¹³³ *Polititidende* 1895, nummer 41; 1898, nummer 23

¹³⁴ *Polititidende* 1892, nummer 58; 1903, nummer 37

¹³⁵ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 70

¹³⁶ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 65

¹³⁷ Green & James 2003: 43

¹³⁸ Se *Nordisk tatovering: tatovørenes tavler & deres historie = Nordic tattooing: nordic tattooists & their drawings = Nordic tattooing : nordic tattooists & their drawings* (2011) av Jon Nordstrøm

blomst på hånden, men pasient 45 hadde tatovert en rosebukett på sin venstre arm.¹³⁹ Hva blomstene betydde for pasientene er vanskelig å si noe om, men begge pasientene hadde flere tatoveringer, så et rent estetisk motiv kan ikke utelukkes.¹⁴⁰ Til sist i denne kategorien finner vi to tatoveringer av sammenfoldede hender. Disse tatoveringene har nok enten en religiøs hentydning, altså et bilde av at noen ber, eller så kan de forklares ved at den ene hånden symboliserte den tatoverte og den andre hånden symboliserte en viktig person for den tatoverte, enten en hustru eller kjæreste. Pasient 13 hadde denne tatoveringen sammen med ordet «farvel», noe som kan tyde på et farvel med en person pasienten hadde kjær. I det andre tilfellet kan det tyde på at de sammenfoldede hendene var av en religiøs karakter. Pasient 73 har tatovert symbolene hjerte, kors og anker, sammen med to foldede hender på høyre hånd. De førstnevnte tatoveringene kan leses som de kristne symbolene for tro, håp og kjærlighet, og de sammenfoldede hendene kommer etter disse, så denne tatoveringen skildret mest sannsynlig en person som ba.¹⁴¹

Til sist kommer de sju uspesifiserte tatoveringene. Bare to av disse skildret i noen grad hva de bestod av. Pasient 32 stod oppført med «sømandsmerker», og pasient 77 med «kvindefigurer». Pasient 39 og 58 har begge tatoverte prikker, samt en eller flere uspesifiserte tatoveringer. De pasientene som hadde tatoveringer som ikke var spesifisert, synes å ha en rekke tatoveringer, da mange ble skildret med flere tatoveringer flere steder på kroppen. Eksempelvis ble pasient 39 beskrevet slik: «paa flere steder af hans legeme sees en hel del tatoveringer».¹⁴²

Oppsummering

Tatoveringer var ikke av medisinsk interesse for bestyrerne, Waldemar Bødtker og Hans Evensen. Tatoveringene ble ikke brukt som et verktøy til å forstå pasientenes sinnssykdom. De ble heller ikke sett på som fysiske degenerasjonstegn, slik de ble av Lombroso. Det tyder på at

¹³⁹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 12; 47; 45

¹⁴⁰ Cesare Lombroso mente at blomster symboliserte homofili, se Lombroso 2006: 353, illustrasjon 47

¹⁴¹ Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 13;

Politiitidende 1890, nummer 65;

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 73

¹⁴² Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1895-1902, løpenummer 13; 32; 39;

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 1902-1915, løpenummer 58; 77

tatoveringene var en del av pasientenes signalement. Likevel ser vi at de pasientene som var tatovert, i større grad var assosiert med flere alvorlige diagnoser enn de andre pasientene. Det kan tyde på at pasienter med tatoveringer, ubevisst ble ansett som sykere enn andre, og dermed diskriminert.

Det var 26 pasienter som var tatovert på Kriminalasylet i perioden 1895-1915, som utgjorde en tredjedel av pasientene. De aller fleste pasientene hadde bare én tatovering. Jeg kategoriserte tatoveringene i fem kategorier: skrift, havet, mennesker, religion og symboler. De mest populære tatoveringene var: initialer, ankre, prikker på hendene og ringer. Initialene bestod for det meste av andres initialer, men også egne initialer ble tatovert. Det var overraskende få sjømannsmotiv som sjømenn og skip. Når det kommer til sosial tilhørighet er det vanskelig å gi et sikkert svar, da pasientjournalene ikke skildret tatoveringene utover en ren beskrivelse. Det at initialer var populære tatoveringer, kan forstås som at tilhørighet til egen familie og andre nære stod sterkt. Det kan også understrekes ved andre tatoveringer som ringer, hjerter, personlige tatoveringer, samt at ankertatoveringer ofte stod sammen med initialer. Sistnevnte kan leses som et at menneskene bak initialene var de som ga pasienten en eller annen for håp. Kategorien «havet» inneholdt elleve tatoveringer, og kan tyde på en yrkestilhørighet, men det var bare to av pasientene med ankermotiv som stod oppført som sjømenn. Når det kommer til tatoveringer av prikker, ble ikke disse skildret nøyaktig nok til å vite hva de kan ha betydd. Det er likevel to pasienter som hadde tatovert fem prikker på hånden, som blant annet skal ha symbolisert at personen hadde sittet i fengsel. Det kan tyde på at det fantes en sosial tilhørighet blant fangene, dette kan støttes ved at en av pasientene uttalte at tatoveringene ble gjort i fengsel. De fem prikkene var også et gjenkjennelsestegn blant romanifolket, og flere av pasientene ble omtalt som «omstreifere». Det var få religiøse tatoveringer, noe som tyder på at religiøs tilhørighet ikke var viktig for flertallet av pasientene. Det var likevel noen tatoveringer som indirekte kan tilegnes religiøs symbolikk.

Kapittel 5: Konklusjon

I denne oppgaven har jeg diskutert hvilke tatoveringsmotiv som var vanlige blant kriminelle sinnssyke ved Kriminalasylet i Trondheim i perioden 1895-1915, samt undersøkt om motivene viste til en sosial tilhørighet. Jeg har også diskutert om tatoveringer var av medisinsk interesse for bestyrerne Walder Bødtker og Hans Evensen i den perioden de jobbet ved Kriminalasylet. Hovedproblemstillingen var derfor: *Hvordan skal vi forstå pasientene ved Kriminalasylet sin bruk av tatoveringer i perioden 1895-1915?* For å studere problemstillingen, ble det laget tre delspørsmål: *Hvilke tatoveringer hadde de kriminelle sinnssyke? Viste tatoveringene til en sosial tilhørighet? Var det en forskningsinteresse for tatoveringer i Kriminalasylet i Trondheim i perioden 1895 til 1915?*

For å besvare problemstillingen, ble pasientjournalene til de som ble innlagt ved Kriminalasylet mellom 1895 og 1915 analysert, samtidig ble *Polititidende* brukt til å sammenligne informasjonen fra pasientjournalene. De sentrale delene av pasientjournalene var Status Presens og Anamnesen. Førstnevnte var en fysisk og psykisk beskrivelse av pasienten. Etter hvert ble den fysiske og psykiske delen adskilt, og pasientenes utseende ble deretter skildret under signalement. Anamnesen bestod av livshistorien til pasientene, og er en viktig del i det å forstå pasientens bakgrunn.

I de siste tiårene av 1800-tallet ble tatoveringer en viktig kilde til å forstå den kriminelle. Den italienske kriminologen Cesare Lombroso var den første som aktivt brukte tatoveringer i sine undersøkelser av kriminelle. Lombroso fikk en enorm påvirkning på kriminologien, med sin kriminalantropologi og sin teori om «Den fødte forbryter». Han hentet inspirasjon fra degenerasjonsteorien til Bénédict Augustin Morel og atavismen. Han mente enkelte kriminelle var evolusjonære tilbakeskritt som lignet mer på «villmenn» og «den fargede rase». Kriminalantropologiens mål ble derfor å lete etter trekk som var tegn på atavisme, og «den fødte forbryter», slik at samfunnet kunne predikere hvem som ville begå lovbrudd, og isolere disse. Ett av disse trekkene var tatoveringer, og bruken av tatoveringer ble en viktig diskusjon innad i kriminologien ved århundreskiftet. Jeg har derfor sett på resultatene av disse undersøkelsene for å kunne sammenligne det med funnene fra Kriminalasylet.

Av de 75 pasientene som ble innlagt ved Kriminalasylet i perioden 1895-1915 var 26 pasienter tatovert. Det gjør at andelen som var tatovert var 35 prosent. De aller fleste hadde én tatovering, men gjennomsnittet lå på 2,3 tatoveringer blant de 26 tatoverte pasientene. Sammenlignet med noen utvalgte kriminologiske undersøkelser fra samtiden, kan det virke

som om antallet tatoverte blant kriminelle sinnssyke var høyere i Norge enn i resten av Europa. Tallene fra den kriminologiske forskningen spriker fra mellom 7 til 40 prosent, men flesteparten lå på rundt 10 til 25 prosent.

De mest populære tatoveringene var: initialer, ankre, prikker på hendene og ringer. Initialene stod for det meste av andres initialer, men også egne initialer ble tatovert. Det var overraskende få sjømannsmotiv som sjømenn og skip. I forsøket på å kategorisere tatoveringene ble det laget fem kategorier: skrift, havet, mennesker, religion og symboler. Kategoriene symboler og skrift var de største kategoriene. Når det kommer til sosial tilhørighet er det vanskelig å gi et sikkert svar, da pasientjournalene ikke beskrev tatoveringene utover en ren skildring. Det kan likevel virke som om tilhørigheten til sin egen familie og kjære stod sterkt, da initialer og navn til sammen utgjorde en stor del av tatoveringene. Disse sammen med tatoveringer av ringer på fingrene, kan vise til et sterkt bånd til sine nærmeste. Det var også to tatoveringer av hjerter, ett bystbilde med to personer og fire tatoveringer av kvinner, som kan understreke viktigheten av tilhørighet til sine nærmeste.

Når det kommer til tatoveringer av prikker, var det flere av dem som ikke ble skildret nøyaktig nok til å vite hva de kan ha betydd. Det var likevel to pasienter som hadde tatovert fem prikker på hånden, disse prikkene skal blant annet ha symbolisert at personen hadde vært fengslet. Det kan tyde på at det fantes en sosial tilhørighet blant fangene, dette kan støttes ved at en av pasientene uttalte at tatoveringene var gjort i fengsel, og at flere hadde de samme motivene. De fem prikkene er også et kjennetegn blant romani-folket, men de to pasientene var ikke omtalt som «omstreifere». Kategorien «havet» inneholdt elleve tatoveringer, og kan tyde på en yrkestilhørighet, men det var bare to av pasientene med tatoveringer av anker som stod oppført som sjømenn. Flere av ankrene var plassert sammen med initialer, som kan leses som at det var familien eller de nærmeste som ga pasienten håp. Det var få religiøse tatoveringer, noe som tyder på at religiøs tilhørighet ikke var viktig for flertallet av pasientene.

Hvis vi sammenligner kategoriene med undersøkelsene fra pasientenes samtid, kan vi se at tatoveringer som symboliserte kjærlighet var vanlig, disse inneholdt initialer, navn og mennesker. Det understreker hvor viktig familie var for de tatoverte. Vi kan også sammenligne de religiøse tatoveringene, der religiøse motiv ser ut til å ha vært langt vanligere lenger sør på kontinentet. Lombroso nevnte ikke hvor mange tatoveringer han plasserte under kategorien profesjon. Men det er rimelig å anta at dette var den største kategorien, det virker ikke å være tilfellet for pasientene ved Kriminalasylet, da det kun var sjømannstatoveringene som der kan sies å ha vært yrkestatoveringer. Tatoveringene viste altså at pasientene oftest hadde en sosial

tilhørighet først og fremst til sin egen familie og nærmeste, og i mindre grad til religion og arbeidsyrke.

Vi kan også konkludere med at tatoveringer ikke virket å være av en medisinsk interesse for bestyrerne, Waldemar Bødtker og Hans Evensen. Tatoveringene ble ikke brukt som et verktøy til å forstå pasientenes sinnssykdom. De ble heller ikke sett på som fysiske degenerasjonstegn, slik Lombroso argumenterte for. Det tyder på at tatoveringene ble nevnt i pasientjournalene som en del av signalementet, som kunne brukes ved en eventuell rømning. Likevel ser vi at de pasientene som var tatovert, i større grad ble assosiert med flere alvorlige diagnoser enn de andre pasientene. Det kildematerialet som er sett på, kan ikke si noe om årsakene til dette.

Denne oppgaven har vært ment som et bidrag til et tema som det ikke har blitt skrevet om i historisk sammenheng i Norge. Det åpner for mange spørsmål som fortsatt bør undersøkes. Det ville vært interessant å gjennomføre en kvantitativ undersøkelse der man undersøkte om tatoverte pasienter i større grad ble diagnostisert med flere alvorlige diagnoser enn andre, og om dette endret seg med tiden. Dette er noe mine funn kan tyde på. Det var også tre tilfeller i pasientjournalene der tatoveringer ble brukt som en del av pasientens psykiske kartlegging. Disse tilfellene var skrevet av psykiatere ved andre institusjoner. Det kan åpne for at tatoveringer i større grad ble brukt i sammenheng med den psykiske evalueringen av pasienter ved andre institusjoner, og er også noe som kan undersøkes nærmere. Byarkivet i Trondheim har lemmelister fra Tvangsarbeideranstalten i perioden 1850-1906. Disse listene inneholder signalement, og skal være en god kilde til å studere tatoveringer.

Kilder og Litteratur

Utrykte kilder

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.01, Pasientjournaler 1-50, 1895-1902

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.02, Pasientjournaler 51-74, 1902-1915

Statsarkivet i Trondheim/Norsk helsearkiv, Kriminalasylet, protokoll 5.01.03, Pasientjournaler 75-85, 1915

Trykte kilder

Ellis, H. (1895). *The Criminal* (2 utg.). London: Walter Scott Scribner

Evensen, H. (1906) «Fra de første 10 aar af Kriminalasylets virksomhed: Foredrag ved 11te almindelige norske lægemøde i Trondhjem 1905» *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 26(3): 61-71

Evensen, H. (1911a). «Kritikk av Degenerationslæren: Foredrag paa norsk Psykiatrisk Forenings møte i Bergen den 7de august 1903». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, 72(9): 321-383

Evensen, H. (1911b). «Cesare Lombroso som menneske og forsker: Foredrag i Trondhjems lægeforening 1910». *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 31(6): 333-348

Evensen, H (1911c) «Cesare Lombroso som menneske og forsker: Foredrag i Trondhjems lægeforening 1910». *Tidsskrift for Den Norske Lægeforening*, 31(7): 281-297

Evensen, H. & Winge, P (1911). «Indbydelse til indsamling av bidrag til et monument for Cesare Lombroso». *Norsk Magazin for Lægevidenskaben*, 72(9): 619

Evensen, H. (1921). *Haandbok i Sindssykepleie*. Kristiania: Aschehoug & Co 1921

Lombroso, C. (1896). The Savage Origin og Tattooing. I *Appletons' Popular Science Monthly* 48(52) (793-803). New York: D. Appletons and Company

Lombroso, C. (2006). *Criminal Man* (Oversatt av Gibson, M. & Rafter, N. H.). Durham and London: Duke University Press

Stavanger Aftenblad 16.12.1901

Polititidende

Pasient 10: *Polititidende* 1892, nummer 59

Pasient 12/47: *Polititidende* 1887, nummer 74

Pasient 13: *Polititidende* 1890, nummer 65

Pasient 22: *Polititidende* 1893, nummer 49

Pasient 23: *Polititidende* 1898, nummer 13 og 1902, nummer 32

Pasient 29: *Polititidende* 1893, nummer 41 og 1898, nummer 23

Pasient 39: *Polititidende* 1892, nummer 58 og 1903, nummer 37

Pasient 58: *Polititidende* 1897, nummer 39

Pasient 66: *Polititidende* 1904, nummer 97

Pasient 84: *Polititidende* 1888, nummer 68 og 1897, nummer 56

Litteratur

Baldaev, D. (2003-2008). *Russian Criminal Tattoo Encyclopedia: vol 1-3*. London: Fuel Publishing

Baldwin, P. M (1980). Liberalism, Nationalism, and Degeneration: The Case of Max Nordau. *Central European History*, 13(2), 99-120. Hentet 05.02.2020 fra:
https://www.jstor.org/stable/4545891?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

Becker, P. & Wetzell, R. (red.) (2006), *Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective*. New York: Cambridge University Press

- Bradley, J. (2000). Body Commodification? Class and Tattoos in Victorian Britain. I J. Caplan (red.), *Written on the Body: The Tattoo in European and American History* 136-155). Princeton: Princeton University Press
- Caplan, J. (1997). "Speaking Scars": The Tattoo in Popular Practice and Medico-Legal Debate in Nineteenth-Century Europe. *History Workshop Journal*, 44(1), 107-142
- Caplan, J. (Red.). (2000). *Written on the Body: The Tattoo in European and American History*. Princeton: Princeton University Press
- Caplan, J. (2000). 'National tattooing': Traditions of Tattooing in Nineteenth Century Europe. I J. Caplan (red.), *Written on the Body: The Tattoo in European and American History* (156-173). Princeton: Princeton University Press:
- Caplan, J. (2006). 'One of the Strangest Relics of a Former State': Tattoos and the Discourses of Criminality in Europe, 1880-1920. I P. Becker & R. Wetzell (red.), *Criminals and Their Scientists: The History of Criminology in International Perspective* (337-362). New York: Cambridge University Press
- Crozier, Ivan (2008). Havelock Ellis, eugenicist. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 39, 187 (187-194)
<https://doi.org/10.1016/j.shpsc.2008.03.002>
- DeMello, M. (2014). *Inked: Tattoos and Body Art Around the World*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO
- Ellis, H. (1896). *Das konträre Geschlechtsgefühl*. Leipzig: G. H. Wigand's Verlag
- Ellis, H. (1940). *My life*. London: William Heinemann LTD
- Florén, A., & Ågren, H. (2006). *Historiska undersökningar – Grunder i historisk teori, metod och framställningssätt* (2 utg.). Lund: Studentlitteratur UB
- Green, T. & James, G. (2003). *The Tattoo Encyclopedia: a Guide to Choosing your Tattoo*. New York: Fireside
- Nordau, M. (2016). *Degeneration* (Oversatt av Heinemann, W. i 1898). Project Gutenberg. Hentet fra: <http://www.gutenberg.org/files/51161/51161-h/51161-h.htm>
- Nordstrøm, J. (2011). *Nordisk tatovering: tatovørenes tavler & deres historie = Nordic tattooing: nordic tattooists & their drawings*. København: Nordstrom

- Norsk rettsmuseum (2015). *Galskapens fengsel*
- Maxwell-Stewart, H. & Duffield, I. (2000). *Skin Deep Devotions: Religious Tattoos and Convict Transportation to Australia*. I J. Caplan (red.), *Written on the Body: The Tattoo in European and American History* (118-135). Princeton: Princeton University Press
- Oettermann, S. (1995). *Tecken på huden: tatueringens europeiska historia* (oversatt av Glucksan, P. & Retzlaff, J.). Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Posick, C. (2018). *The Development of Criminological Thought: Context, Theory and Policy*. London: Routledge
- Rafter, N. H., Posick, C. & Rocque, M. (2016). *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime* (2 utg.). New York: NYU Press
- Sagoe, D., Pallesen, S. & Andreassen, C. S. (2017). Prevalence and correlates of tattooing in Norway: A large scale cross-sectional study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58, 562-570. DOI: 10.1111/sjop.12399
- Scott, J. (2017). What Criminals' Tattoos Symbolize: Drawing on Darwin, Durkheim, and Lombroso. *Deviant Behavior*, 38(11). DOI: 10.1080/01639625.2016.1197606
- Svennevig, T. O. (2017). *Norske sjømannstatoveringer = Norwegian sailors' tattoos*. Kolbotn: Magikon
- Svennevig, T. O. (telefonsamtale 21.04. 2020). Tatovør og forfatter av *Norske sjømannstatoveringer* (2017)
- Thomassen, Ø. (2015). Asylene for de sinnssyke og farlige mennene: Kriminalasylet og Reitegjerdet (29-72). I Justismuseet, *Galskapens Fengsel*
- Utdanningsdirektoratet (2021). *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram* (HIS01-03). Hentet den 13.06.2020 fra <https://data.udir.no/kl06/v201906/laereplaner-1k20/HIS01-03.pdf>
- Wass, M. (2016). *Hans Evensen og forbryterne ved Kriminalasylet*. Masteroppgave NTNU, Trondheim
- Wetzell, R.F (2000). *Inventing the Criminal: A History of German Criminology, 1880-1945*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press

Vedlegg 1: Kategorisering av tatoveringene

Kategori	Beskrivelse	Antall
Kristen symbolikk	Kors, anker og hjerte	2
	Stjerne med kors	1
	Korsfestelsen	1
Skrift	Initialer	7
	Initialer av eget navn	3
	Bokstaver	3
	Fulle navn	2
	Fraser	1
Havet	Anker	8
	Sjømann	2
	Skip	1
Mennesker	Mann	1
	Kvinner	4
	Bystbilde av mann og kvinne med navn	1
Symboler	Prikker	8
	Ringer	6
	Hjerte	2
	Korslagte flagg	2
	Blomster	2
	Sammenfoldede hender	2
Annet	Uspesifisert	7

